

RYTÍŘI Z VOLFEMBERKA JAKO DONÁTOŘI NA NÁSTĚNNÉ MALBĚ V KOSTELE SV. PETRA A PAVLA V BOROVSKU¹⁾

DALIBOR PRIX – ZUZANA VŠETEČKOVÁ (NÁSTĚNNÁ MALBA)

Knights of Volfemberk as donors in a mural at the Church of Saints Peter and Paul in Borovsko

The article deals with the recently uncovered fragment of medieval murals in the Early Gothic presbytery (today sacristy) of the Church of Saints Peter and Paul in Borovsko (Benešov District). The relatively good-quality painting features three kneeling knights on the eastern part of the southern wall. The well-preserved escutcheon with the armorial figure of a rampant wolf facilitates the association of the depicted knights with the Volfemberk family possessing Borovsko during 1364–1395 as evidenced by surviving records.

Keywords: Borovsko – Benešov District – Central Bohemia – mural – 14th century

Příspěvek se věnuje nedávno odkrytému fragmentu středověkých nástěnných maleb v raně gotickém presbytáři (dnes v sakristii) kostela sv. Petra a Pavla v Borovsku v okrese Benešov. Poměrně kvalitní malba zachycuje tři klečící rytíře na východní části jižní stěny. Dobře dochovaný štít s erbovní figurou vztyčeného vlka dovoluje zobrazené postavy spojit s rytířským rodem z Volfemberka, držícím Borovsko doložené v letech 1364–1395.

Klíčová slova: Borovsko – okres Benešov – střední Čechy – nástěnná malba – 14. století

doi.org/10.56112/pp.2022.1.01

Ve zvlněné krajině Vlašimské pahorkatiny asi 5 km jižně od Zruče nad Sázavou, ohraničené vodní nádrží Švihov, která v letech 1965–1975 zaplavila hluboce zaříznuté údolí meandrujícího dolního toku Želivky, se obklopeno lesy na rozhraní středních a východních Čech nachází Borovsko s kostelem sv. Petra a Pavla. Jádrem vsi, jejíž urbanistická struktura se od roku 1838 podstatně nezměnila,²⁾ je téměř čtvercová náves, která společně s organizací plůžiny nezapře, že sídliště bylo ve 14.–17. století městečkem,³⁾

Obr. 1: Borovsko (okres Benešov), tzv. císařský otisk mapy stabilního katastru, 1839 (ÚAZK, https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_399-1_1).

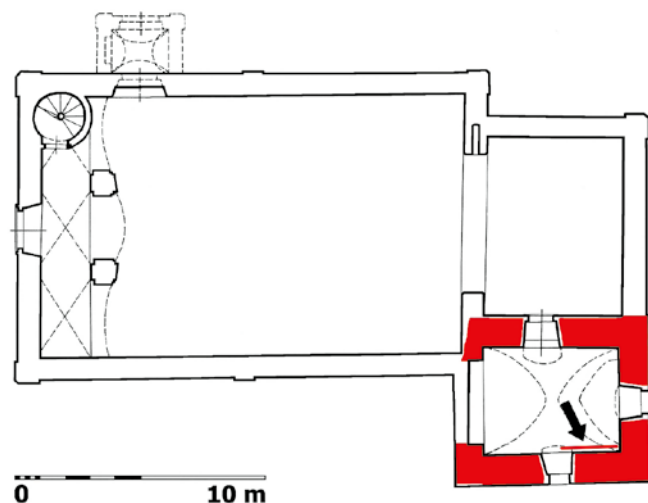
1) Za upozornění na malbu a zaslání snímku vděčím Ing. Janu Čihákovi, který se aktivně věnuje obnově kostela sv. Víta v nedaleké Zahrádce v rámci Občanského sdružení Přátelé Zahrádky. Ing. Čihák mi zaslal i starší snímky kostela před napuštěním vodní nádrže. Osobně jsem malbu v sakristii nefotografovala, protože v kostele není zavedena elektřina. Malbu jsem určila a zpracovala do podoby hesla pro katalog výstavy Uprostřed Koruny české – Gotické a raně renesanční umění východních Čech 1250–1550, konané v roce 2020 v Hradci Králové; text jsem odevzdala v roce 2018. Po zaslání korektur jiných lokalit mi bylo sděleno, že Borovsko se nachází ve Středočeském kraji, a nebylo proto do katalogu zahrnuto. K tomuto přepracovanému a rozšířenému textu Zuzany Všečekové o nástěnné malbě a jejich souvislostech doplnil Dalibor Prix úvodní charakteristiku kostela a závěrečný přehled o rytířích z Volfemberka.

2) Národní archiv (dále jen NA) Praha, fond: Stabilní katastr Čech – Borovsko, indikační skica mapy stabilního katastru, sign. CASO48018380.

3) Stručně už J. Schaller, Topographie des Königreichs Böhmen, darin alle Sta'dte, Flecken, Herrschaften, Schlo'ßer, Landgu'ter, Edelsitze, Klo'ster, Do'rfer, wie auch verfallene Schlo'ßer und Sta'dte unter den ehemaligen, und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwu'rdigkeiten beschrieben werden. VI. Czeslauer Kreis. Prag – Wien 1787, s. 180; podle něj J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt. XI. Časlauer Kreis. Prag 1843, s. 96; též A. Sedláček, Místopisný slovník historický království Českého. Praha 1908, s. 49. Obšírněji např. A. N. Vlasák, Okres Dolno-kralovický v Čáslavsku. Nástin historicko-archaeologický. Bibliotéka místních dějepisců XI. Praha 1884, s. 27–30; J. Valchář, Dolno-kralovicko, in: A. Horáček a kol., Království české V. Východní Čechy I. Praha 1912, s. 252–254; nověji K. Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. A-G. Praha 1996, s. 195–196.

Obr. 2: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla se zvonící z roku 1803, přestavěnou roku 1895, v popředí, celkový pohled od jihozápadu (všechny snímky H. Prixová Dvorská, není-li uvedeno jinak).

Obr. 3: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, náčrt půdorysu v úrovni vstupu. Červeně vyznačen předpokládaný rozsah dochovaného středověkého zdiva původního presbytáře, dnes sakristie. Šipka vyznačuje polohu gotické nástěnné malby, červená linie její zjištěný rozsah (zaměření a kresba D. Prix, 2022).

jehož vznik překryl původní uspořádání starší osady. (obr. 1) Zatímco o Borovsku máme nepřímé zprávy od srpna 1279, městečko se zde zmiňuje teprve k 11. říjnu 1380.⁴⁾ Severovýchodně od dávného náměstí na konci ostrožny, dnes oblévané vodami přehrady, dříve v těsném sousedství hospodářského dvora čp. 1,⁵⁾ se dochoval na bývalém hřbitově barokní jednolodní kostel s užším mělkým, rovně uzavřeným presbytářem. (obr. 2) Obdélnou loď osvětlenou segmentově završenými okny uvnitř kryje plochý, zespodu omítaný strop, kněžiště za půlkruhovým vítězným oblou-

kem placková klenba. Barokní krov s dvojicí hambalků a třemi nepravými svislými stolicemi uzavírají na západě i východě malebné štíty s vykrajovaným obrysem. Literaturou bývá kostel zběžně kladen do doby kolem roku 1700,⁶⁾ spíše však vznikl krátce po roce 1719.⁷⁾ Nevýrazná poloha je důsledkem změn vyvolaných stavbou přehrady; původně se stavba vypínala nad hlubokým údolím a v dálkových pohledech, zejména od východu, společně s blízkým, později zaniklým středověkým hradem Borovskem, tvořila krajinou dominantu.⁸⁾

Součástí barokní novostavby ze smíšeného zdiva se stala obdélná sakristie připojená

na jižní straně k presbytáři, před jehož čelo na východě o 12 cm předstupuje. Od kostela se odlišuje silnějším zdivem.⁹⁾ S presbytářem je propojena obdélným pískovcovým barokním portálem, za nímž je cihlové ostění segmentově završeného průchodu zřetelně druhotně vloženo do okolního kamenného zdiva sakristie. Vstup je tedy dodatečným barokním průrazem. Podobně byla do zdiva sakristie sekundárně vylámána obě její obdélná okna s barokními cihlovými špaletami na východní i jižní straně. Východní okno se může nacházet v místech menšího staršího okna, které tak zaniklo.¹⁰⁾ Jižní okno je novověké, a pokud byla

6) Z. Wirth a kol., Umělecké památky Čech. Umělecké památky Republiky Československé 1. Praha 1957, s. 50; shodně J. Krása, Borovsko, in: E. Poche a kol., Umělecké památky Čech 1. A-J. Praha 1977, s. 109.

7) Barokní archivní zprávy zpracovala A. Nachtmannová, o. c. v pozn. 5, s. 4–12. Poněkud překvapivě bývají někdy loď s presbytářem považovány za středověké, např. D. Vnoučková, Středověké kostely na Benešovsku v sídelních souvislostech. Bakalářská práce, Ústav pro archeologii Filosofické fakulty University Karlovy, Praha 2015, rkp., s. 304.

8) Písemné zprávy o hradu shrnul A. Sedláček, Hrad, zámky a tvrze království Českého XII. Časlavsko. Praha 1900, s. 189–190; podle něj např. T. Šimek a kol., Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI. Východní Čechy. Praha 1989, s. 50. Bývalé valy obkružující zaniklé jádro hradu, osázené ovocnými stromy, viděl ještě A. N. Vlasák, o. c. v pozn. 3, s. 31; ale k roku 1912 J. Valchář, o. c. v pozn. 3, s. 253, poznamenal, že už byly srovnány s okolním terénem. K hradu nověji např. L. Svoboda, Borovsko, in: L. Svoboda – J. Úlovec a kol., Encyklopedie českých tvrzí I. A-J. Praha 1998, s. 34–35; též T. Durdík, Borovsko, okr. Benešov, in: D. Dreslerová, ed., Výzkumy v Čechách 2003, Praha 2006, s. 21, s. 43; též, Borovsko, okr. Benešov, in: D. Dreslerová, ed., Výzkumy v Čechách 2005, Praha 2008, s. 20, č. 39. K archeologickému výzkumu hradu viz K. Reichertová, Archeologické záchranné výzkumy v povodí Želivky, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 13. Jemniště 1972, s. 133–134; též např. T. Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 4. Praha 2011, s. 15–16; souhrnně D. Vnoučková, o. c. v pozn. 7, s. 243.

9) Východní zeď sakristie má 1,23 m, jižní zeď 1,22 m. Severní zeď mezi sakristií a presbytářem je silná 1,30 m, ze strany presbytáře (alespoň v místech, kde opadlá omítka dovoluje posouzení) je však patrná slabá cihlová barokní plenta. Zdivo sakristie je z lomového, dobře řádkovaného kamene, pouze nízký západní štít sakristie je v horní části dostavěn cihlami a cihlové jsou i sekundární vysprávk. Smíšené zdivo lodi i presbytáře barokního kostela je jinde, včetně vítězného oblouku, silné jen 0,90–0,92 m.

4) První kniha svolací desk dvorských z let 1380–1394. Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích XXXI. G. Friedrich ed., Praha 1921 (dále jen DD I), s. 254–255, č. 77.

5) Dvůr zanikl v letech 1969–1975; k jeho rozvrhu viz NA Praha, o. c. v pozn. 2. Historické archivní zmínky excerpovala A. Nachtmannová, Borovsko – kostel, šlechtické sídlo a hospodářský dvůr. Archivní rešerše. Praha 2019. Rkp. uložen v NPU ÚOP středních Čech v Praze, reg. č. 461, s. 7–25.

Obr. 4: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, západní zeď dnešní sakristie s kamennou lomenou valenou klenbou a zaslepeným gotickým vítězným obloukem původního presbytáře.

tato součást stavby už původně osvětlena z jihu, potom můžeme očekávat stopy zaslepeného staršího okna níže a snad i západněji, než se nalézá barokní otvor. Na nestejnou dobu vzniku sakristie a barokního kostela poukazuje i rozdílná úroveň podlah obou prostorových a funkčních jednotek. Ačkoliv je podlaha sakristie asi o 0,4 m níže než v presbytáři a v lodi kostela, je zřejmé, že oproti středověkému stavu muselo dojít k podstatnému zvýšení podlahové úrovně v sakristii a jak uvnitř, tak zevně byla tato součást stavby zasypána mocnými navážkami.

Uvedené indicie prozrazují, že dnešní sakristie je pozůstatkem středověkého kostela, jehož loď byla zbořena a rovně uzavřené protáhlé původní kněžiště posloužilo jako pohodlná sakristie barokní novostavby.¹⁰⁾ (obr. 3) Uvnitř se na západní straně dochoval druhotně zaslepený, lomený, neprofilovaný vítězný oblouk, dnes vysoký jen 3,38 m. Interiér sakristie kryje gotická kamenná, zřetelně lomená valená klenba s vrcholnicí vedenou v ose východ–západ. (obr. 4) Pod opadlými omítkami ve vrcholu jsou patrné zbytky otisků prken bednění ve vyhrzezlé maltě. Na východě nad barokním oknem je v klenbě vidět druhotný zásah a její neobratné vyspravení, snad v důsledku poruchy zdiva při vybourání původního okna a stržení východního štítu. Na vnitřním líci zdíva se dochovaly zbytky středověkých omítek, přičemž situace v jihovýchodním koutě,

kde gotická malba přesahuje i na východní stěnu, znovu potvrzuje původní rozsah přímo ukončeného kněžiště.

Třebaže více detailů vypovídajících o gotické stavbě zatím není známo, lze s vysokým stupněm pravděpodobnosti dedukovat, že se jednalo o venkovský kamenný kostel složený z pravoúhlé lodi neznámých rozměrů a na východě užšího, rovně ukončeného, mírně protáhlého a uvnitř klenutého presbytáře. Podobné stavby z blízkého Čáslavska a Kutnohorska nedávno popsal Karel Kibic mladší. Analyzoval přitom kostely sv. Václava v Bratčicích z poslední třetiny 13. století, Všech svatých v Kozohlodech asi z přelomu 13. a 14. století, Všech svatých v Polipsech z doby kolem roku 1266, sv. Václava

v Příbyslavicích opět z poslední třetiny 13. století, případně sv. Matouše v Michalovicích, též z poslední třetiny 13. věku.¹²⁾ Z nich kostely v Bratčicích, Polipsech i Příbyslavicích měly v presbytáři valené klenby, zatímco jejich lode zůstaly neklenuté; v Michalovicích autor předpokládal bedněnou valenou klenbu kněžiště.¹³⁾ Středověká klenba presbytáře v Bratčicích se ve vrcholu mírně lomí. V Borovsku je naopak převýšení valené a vrcholové lomení klenby velmi nápadné a jelikož podobné klenby v hloubkové protáhlých presbytářích známe též z první poloviny 14. století (kostel sv. Kříže v Nebovidech u Brna),¹⁴⁾ lze mít za to, že zděný kostel v Borovsku byl vystavěn asi v letech 1280–1300, méně pravděpodobně snad i v první třetině 14. století. Jistě se tak stalo před rokem 1352, kdy jej zachytily písemné prameny.¹⁵⁾ Zdá se, že mohl vzniknout a fungovat již v době, kdy Borovsko držel pan Protiven, doložený na dvoře královny-vdovy Kunhuty Haličské¹⁶⁾ a po její smrti

10) Pozůstatkem některého ze starších oken kostela snad může být fragment rovného kusu ostění s okosenou hranou a polodrážkou pro zaniklé zasklení, dlouhý 34 cm, druhotně vezděný do ohradní zdi hřbitova na jihozápadě.

11) Původ kostela nejpozději ve 13. století předpokládal A. N. Vlasák, o. c. v pozn. 3, s. 27. Autor do první poloviny 14. století datoval i zvon, později rekvírovaný (tamtéž, s. 30). Zvon však patrně pocházel teprve z roku 1483, srov. A. Nachtmannová, o. c. v pozn. 5, s. 23. Středověký původ stavby, ovšem vesměs bez náležité argumentace, případně neurčitě, zmínili např. K. Reichertová, o. c. v pozn. 8, s. 133–134; J. Kabát – K. Slepíčka, Terénní průzkum pravěkých a středověkých nemovitých památek v okrese Benešov, in: Výzkumy v Čechách 1969, Praha 1969, s. 205; T. Durdík, 2011, o. c. v pozn. 8, s. 15–16; D. Vnoučková, o. c. v pozn. 7, s. 304.

12) K. Kibic ml., Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 17. Praha 2010, s. 56–62 (Bratčice), 85–90 (Kozohlody), 130–134 (Příbyslavice); K. Kibic ml. – V. Vaněk, Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 19. Praha 2012, s. 151–157 (Michalovice), 181–186 (Polipsy), všude s odkazy na starší literaturu. Podobné kostely s plochým stropem v lodi a valenou klenbou v užším, přímo uzavřeném presbytáři jsou z konce 13. až první třetiny 14. století známé též třeba z Krušnohoří (Loučov, kostel sv. Jakuba, asi kolem 1300 nebo z počátku 14. století; nověji např. J. Beránek – P. Macek – J. Pachner, Terénní průzkum středověké sakrální architektury v okrese Chomutov, in: J. Homolka – M. Hrubá – P. Hrubý – M. Otlová edd., Ústecký sborník historický 2001. Gotické umění a jeho historické souvislosti I. Ústí nad Labem 2001, s. 454–455; J. Pachner – H. Sedláček, Opevněné kostely na Chomutovsku. Chomutov 2013, s. 33–37).

13) K. Kibic ml. – V. Vaněk, o. c. v pozn. 12, s. 155.

14) Např. B. Samek, Umělecké památky Moravy a Slezska 2. J/N. Praha 1999, s. 644–647.

15) Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z dieceze pražské. W. W. Tomek ed., Praha 1873, s. 57.

16) Viz k 31. srpnu 1279, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI/1 (1278–1283). Z. Sviták – H. Krmíčková – J. Krejčíková – J. Nechutová edd., Pragae 2006, s. 112–114, č. 66. V roce 1281 Protiven

Obr. 5: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, celkový pohled na torzální nástěnnou malbu na jižní stěně sakristie.

jako komorník české královny Guty Habsburské.¹⁷⁾ V poslední době se významným důkazem středověkého stáří dnešní sakristie i její valené klenby staly relikty nástěnných maleb, jimž jsou věnovány následující odstavce.

*

Kostel sv. Petra a Pavla v Borovsku se dnes nachází v těsné blízkosti hladiny vodní nádrže Švihov. Po zatopení lokality si někteří obyvatelé postavili domy nad návsi. Kolem kostela se rozkládá hřbitov. Administrativně kostel spravuje děkan v Keblově, bohoslužby se zde konají příležitostně.

Na jižní stěně v bývalém presbytáři (dnes v sakristii) se před několika lety vlivem vlhka částečně uvolnila omítka a pod ní se objevila velmi kvalitní gotická malba. (obr. 5) V rámci opravy původního presbytáře byla zpevněna omítka, která se spojila v horní části se starší omítkou, ale později se v dolní části opět uvolnila.¹⁸⁾

Z gotické nástěnné malby se na jižní stěně původního presbytáře torzálně dochovaly postavy tří rytířů, z nichž první dva malíř zachytil v pokleku. Malíř použil výraznou a jistě vedenou červenohnědou obrysovou linií, která určila štíhlé a protáhlé postavy rytířů, rytířské užší pláště bez zvlněných lemů, těsný kabátec a zbroj. Rytíři zobrazení v téměř životní velikosti se obraceli levým bokem k vý-

Obr. 6: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, sakristie, nástěnná malba na jižní stěně, detail hlavy prvního rytíře zleva.

chodní stěně. Z prvního rytíře vlevo určíme část jeho tváře, načrtnuté oči, nepatrnou linii nosu a obočí a nad čelem chomáč hnědých vlasů. (obr. 6) Na sobě měl delší přiléhavý kabátec červenohnědé barvy. Rytířský plášť – surcot – byl podšitý bílou podšívku. Poměrně dobře se dochovala levá noha v pokleku od kolena ke stěvici. Kruhový zdobený chránič na koleno a kovové pláty na holeni chránily jeho nohu. Výrazná linie zachytila nízký, podle chodidla tvarovaný stěvíc s kratší špicí otočenou nahoru. Analogicky s postavou druhého rytíře jsem snad částečně určila linii pravé pokrčené nohy směřující od rozevřeného pláště šikmo ke kolenu. Meč s kruhovou hlavicí, jílcem a se záštitou s rozšířenými konci měl zavěšený k opasku a dlouhá čepel spočívala v pochvě. Podobně jako druhý rytíř měl zřejmě také u levé nohy namalovaný šikmo položený erb, z něhož je patrná krátká oblá obrysová linie heraldicky levé strany erbu a snad i část figury vlka. (obr. 7)

Z druhého rytíře se dochovala jen část jeho postavy od pasu dolů. Z těsného kabátce je patrný snad opasek a hypoteticky vodorovná linie spodního okraje. Okrový plášť – surcot – s delšími rozparky mu spadl pod kolena, určily jej jistě vedené linie obrysové kresby. Obě kolena chránily kruhové zdobené chrániče a stehna a lýtka podobné kovové pláty jako u prvního rytíře. Meč, který měl přivěšený k opasku, se částečně od předešlého odlišil tvarem hruškovité hlavičky a z obou stran nahoru prohnutou záštitou, ale meč v pochvě se z velké části nedochoval.

držel také Vlkovice u Fulneku v Opavsku (tamtéž, s. 224–225, č. 171).

17) Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310). J. Emler ed., Pragae 1882, s. 628–630, č. 1466.

18) Kostel v Borovsku je podřízen děkanskému úřadu v Keblově, od roku 2007 zde jako děkan působí Mgr. Roman Maxmilian Rylko, O. Praemonstraten. Malbu jsem studovala v roce 2018 v souvislosti s připravovanou výstavou a katalogem Uprostřed Koruny české. Panu děkanovi jsme zavázáni za možnost prohlédnout si kostel a malbu.

Obr. 7: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, sakristie, nástěnná malba na jižní stěně, detail postavy levého klečícího rytíře.

Obr. 8: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, sakristie, nástěnná malba na jižní stěně, detail helmy s klenotem v podobě rozepjatých orlích křídel, zavěšené na zádech prostředního rytíře.

(obr. 5, 8) Po straně jeho levé nohy malíř připojil šikmo skloněný erb směřující od kolena ke špičce boty. V bílém (stříbrném) poli je uprostřed vztyčený vlk hnědé barvy, s otevřenou tlamou a vyplazeným jazykem. Erb patřil Pročkovi z Volfemberka, dochovala se jeho pečeť se stejnou figurou vlka ve vertikálním postavení, přivěšená k listině z roku 1378. (obr. 9) Erb s figurou vlka měl i Smil z Volfemberka, ale vlk na jeho pečeti z roku 1382 byl umístěn napříč štítu (pokosem?).¹⁹⁾ Klečící druhý rytíř měl u zad připojenou sklopenou a dolů směřující kolčí prilbu načrtnutou nevýraznou obrysovou kresbou. Naopak výrazná obrysová kresba určila k ní připojený klenot v podobě dvou rozevřených or-

Obr. 9: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, sakristie, nástěnná malba na jižní stěně, štít s erbovním znamením vlka u nohou prostředního rytíře.

19) A. Sedláček, Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 5. Atlas pečeti. Soupis, rejstřík, faksimile (V. Růžek ed.). Praha 2003, s. 38, č. 107-5 a s. 26, č. 60-7. Rytířům z Volfemberka patřily v letech 1375–1420 dva hrady – v Borovsku a v Odranci, O. Felcman

a kol., Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu. Praha – Hradec Králové 2011, s. 56–57.

Obr. 10: Borovsko – kostel sv. Petra a Pavla, sakristie, nástěnná malba na jižní stěně, detail hlavy třetího rytíře zleva.

lích křídel se symetricky uspořádanou pětici šedých per dělených horizontálním pruhem bílé barvy, podle velikosti sestupně řazených.²⁰⁾ (obr. 8) Podobně řešená je iluminace s jezdeckou postavou markraběte Jana Jindřicha, zobrazeného v brnění, s kolčí přilbou a s klenotem v podobě dvou rozevřených orlích křídel v barvách černé a okrové. Na iluminaci se střídala barevnost per, ale ta se hlavně odlišila tvarem daným ve vrcholu skloněnou a zvlněnou obrysovou linií. Iluminace provedená po roce 1407 se nachází v jihlavské právní knize Jana z Gelnhausenu.²¹⁾ Slovy Josefa Krásy: „byla dokonale využita její heraldická stylizace“, která se prosadila ještě výrazněji v malbě v Borovsku. Heraldická stylizace nahore zaoblených per se podobá náhrobku Jindřicha I. z Velešína v klášteře ve Zlaté Koruně († 1355).²²⁾ Zmínit můžeme ještě přilby položené vedle hlav na přemyslovských náhrobcích knížete Břetislava I. a krále Přemysla Otakara II. v podobě rytířů ve zbroji. Ivo Hlobil vysvětlil, proč byla křídla odlomena.

20) Pro popis přilby s klenotem dvou křídel viz M. Fiala, Heroltské figury ve znacích měšťanů Starého Města pražského v době předhusitské, in: Heraldická ročenka 1989, s. 29–44.

21) Jihlava, Městský a okresní archiv, rkp. 3, fol. 63r, viz J. Krása, Kodex Gelnhausenu, in: J. Pešina – J. Homolka edd., České umění gotické 1350–1420. Praha 1970, s. 300–301. Kodex pořídil Jan z Gelnhausenu, člen Karlovy kanceláře, sekretář Jana ze Středy, písař a notář v Brně a v letech 1400–1404 v Jihlavě. Kodex představoval reprezentativní svod městské práva. Iluminace připsal J. Krása Místru Zlaté buly.

22) Z. Beran, Poslední páni z Michalovic. České Budějovice 2010, obr. I.

Stalo se to zřejmě proto, že klenot přesahoval rámeček horní desky a navíc byl dodatečně připojen nebo podložen kovovou podpěrou.²³⁾

Z třetího rytíře vpravo určíme jen málo zřetelnou obrysovou linii hlavy z profilu. Jeho obličej lemovaly kratší, u krku zvlněné vlasy, v tváři určíme jen slabší linií naznačený nos, levé oko a obočí. Jistá obrysová kresba se dochovala jen na nevelkém torzu přitištěných loktů krytých chrániči. Postavu porušilo později probourané barokní okno. (obr. 10)

Na malbě v Borovsku se prosadil štíhlý a protáhlý figurální kánon stejný pro oba rytíře v pokleku. Výrazná obrysová kresba určila i rozevřené pláště s rozparky a detaily zbroje. S protáhlými a štíhlými postavami se setkáme například na malbách v menší věži na hradě Karlštejně, v kapli sv. Kateřiny, na postavách sv. Petra a Pavla namalovaných v ostění úzké niky. Apoštolové měli chránit klečící císařský pár Annu Svidnickou a Karla IV., modlíci se k Panně Marii s Ježíškem v stěně niky za oltářem v nevelké oratoři. Protáhlé postavy apoštolů mohly souviset s velmi úzkou špaletou niky. Za mladší se považuje štíhlá protáhlá postava muže namalovaná po pravé straně andělských chórů nad vchodem do chodbičky ke kapli sv. Kateřiny. Rytíř, zobrazený v monochromním červeném tónu, snad stál na iluzivní jehlancové konzole před italizující architekturou niky a byl podobný soudobým sochám.²⁴⁾ Podobně byli řešeni o dvě desetiletí mladší světci namalovaní na půlválcových příporách, rámovaní italizující architekturou nik s baldachýny, v minoritském kostele v Toruni, které se datují do poslední třetiny 14. století.²⁵⁾ Pro rytíře v Borovsku můžeme uvést slohové analogie v ilustrovaných a iluminovaných rukopisech v biblích, v rytířských románech a kronikách a v legendárních scénách světců – rytířů a panovníků. K nejkvalitnějším příkladům se řadí dvorské rukopisy z knihovny krále Václava IV., vícedílná králova bible, započatá v osmdesátých letech 14. století, bohatě iluminovaný rytířský román o Willehalmovi s připojeným datem 1387 a také mnichovský Astrologický rukopis, asi nejmladší z uvedených rukopisů.²⁶⁾ Zaujala postava poklekajícího Alghiet na iluminaci na fol. 37r a rovněž planeta Saturn v podobě rytíře v kroužkové

Se stejným tvarem per se na pečetích setkáme v první polovině 14. století, ale v řadě případů jsou stejně velká a seřazená do roviny.

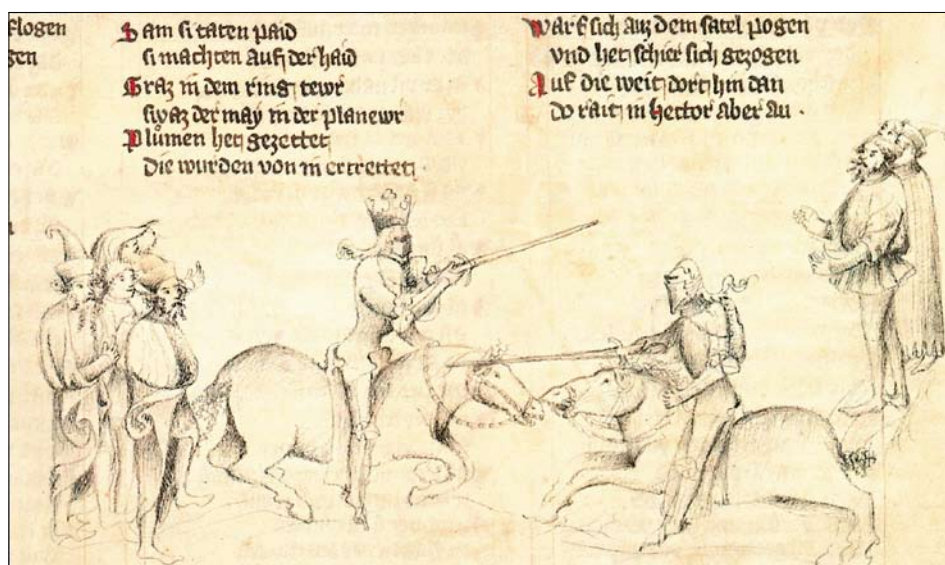
23) I. Hlobil – P. Chotěbor, Náhrobky přemyslovských panovníků v katedrále sv. Víta – memoriální funkce a sochařská imaginace, in: K. Kubínová – K. Benešová edd., Imago, imagines: Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století II. Praha 2019, s. 340–367; Břetislav I., s. 366, Přemysl Otakar II., s. 366–367.

24) K malbám blíže Jaromír Homolka, Jiří Fajt a Jan Royt, in: J. Fajt ed., Magister Theodoricus. Dvorní malíř císaře Karla IV. Praha 1997, s. 185–190.

25) Toruń, minoritský kostel Panny Marie, J. Domastowski, Toruń, Kościół Franciszkanów p. w. Panny Marii, in: A. S. Labuda – K. Secomska edd., Malarstwo gotyckie w Polsce II. Katalog zabytków. Dzieje sztuki polskiej II. 3. Warszawa 2004, s. 103–104.

26) Rytířský román o Willehalmovi (Wien, ÖNB, Cod. S. n. 2643), viz J. Krása, Rukopisy Václava IV. Praha 1971, s. 114–130; v posledních letech se rukopisu věnovala v mnoha příspěvcích M. Theissen, Geschichtsbilder. Wie Geschichten Geschichte machen, in: K. Horníčková – M. Šroněk edd., Žena ve člunu. Sborník Hany J. Hlaváčkové. Praha 2007, s. 15–38; též, History Buech Reimenweisz. Geschichte, Bildprogramm und Illuminatoren des Willehalm-Codex König Wenzels IV. von Böhmen. Wien, ÖNB, Ser. Nov. 2643. Wien 2010, s. 7–34. Astronomické rukopisy, in: J. Krása, Rukopisy Václava IV. Praha 1971, s. 192–200, s. 197. Druhý astrologický rukopis (Mnichov, BNB

zbroji a s přilbou a klenotem připojeným pod pasem a obráceným k zemi. Štíhlí rytíři ve zmíněných rukopisech neměli vyklenuté hrudníky, široká ramena a hýždě, bližší italskému malířství, ale projevil se na nich především vliv francouzských iluminovaných rukopisů, které král Václav IV. dostal jako dary při poslední cestě s otcem Karlem IV. do Francie v roce 1378, nebo se mohly k nám dostat později i anglické rukopisy, a to prostřednictvím darů při přípravě sňatku Václavovy sestry Anny s Richardem II. Josef Krása upozornil na dva rukopisy hodiniek, které králevici daroval francouzský král Karel V., a předpokládal, že mladý král získal ještě další mladší rukopisy, jejichž iluminátoři působili ve dvorském ateliéru Jeana Bondola. Připomněl i *Velkou francouzskou kroniku* pro Karla V., v níž návštěvu římského císaře a českého krále na francouzském dvoře zachytil malíř na výpravných scénách.²⁷⁾ V Čechách se francouzský a frankoflámský sloh projevil již na iluminacích *Knížek šesterých* od Tomáše ze Štítného z roku 1376, pro které se štíhlé a protáhlé postavy staly typické, podobně jako přiléhavé oblečení a užší pláště s rozparky spadající pod kolena nebo k zemi.²⁸⁾ Podobně byla francouzským uměním ovlivněna mladší ilustrovaná *Světová kronika* Heinricha von München, kterou analyzovala Elisabeth Klemm v souvislosti s pořádanou výstavou světových kronik. Na scéně souboje Hektora s Peleem proti sobě útočili dva velmi štíhlí a vysokí rytíři stojící na koních ve vertikálním postoji a téměř vzpřímených postavách, bez zdůraznění ramen nebo vyklenutého hrudníku. (obr. 11) Badatelka předpokládala, že ilustrátor mohl působit v pražském malířském ateliéru a měl k dispozici předlohy blízké kresbám v *Brunšvickém skicáři*.²⁹⁾ Pro perokresby v kronice byly typické nervní linie a husté šrafování, které malíři umožnily pracovat s tmavšími a světlejšími tóny na postavách a měkce traktovaných záhybech jejich oděvů. V malbě v Borovsku jistá obrysová linie působí výrazněji a je bližší podkresbám používaným pro rozvržení postav na monumentálních malbách, na deskových oltářích, ale i v iluminovaných rukopisech. Malíř použil i barevné tóny, ale oděvy postav jen plošně koloroval, tmavší a světlejší tóny pro měkčí traktování jejich pláští nepoužil. Kresba i dochovaná barevnost ob-

Obr. 11: Světová kronika Heinricha z Mnichova, Turnajový souboj Pelea s Hektorem, devadesátá léta 14. století (převzato z E. Klemm, o. c. v pozn. 29).

lečení byla provedena do mokré omítky (fresco), což byla technika trvalejší, asi ne zvolil techniku na suchou omítku (secco), pro kterou byly typické jasné barevné tóny a modelace postav i jejich oděvů.

Z deskových maleb určité analogie představuje setník na Ukřižování z Emauzského kláštera, který má podobně zdobené kruhové chrániče na loktech. Předpokládám, že tento deskový oltář byl namalován po roce 1370, neboť v roce 1373 byla dokončena socha sv. Václava ve Svatováclavské kapli, na které měl světec na sobě těsný kabátec uprostřed hrudníku sepnutý šňůrkou, podobně jako setník na emauzském Ukřižování.³⁰⁾ Stejně kabátce měli například i rytíři sv. Quirinus a sv. Jiří na Svatopetrském portále katedrály v Kolíně nad Rýnem, datovaném do let 1378–1385.³¹⁾ Pro borovskou malbu určitou paralelu představuje rozměrný skříňový oltář sv. Víta, Václava a Zikmunda z kaple sv. Víta v Mühlhausenu u Stuttgartu, kterou nechal postavit Reinhard z Mühlhausenu kolem roku 1380. Byl váženým a bohatým pražským měšťanem a na památku smrti svého bratra Eberharda v roce 1385 objednal skříňový oltář. Malíř zachytil štíhlé postavy a převážně střídme oděvy s připojenými heraldickými erby.³²⁾ Reinhard z Mühlhausenu byl na oltáři zobrazen dvakrát jako klečící donátor s rodovým erbem tří horizontálních dlátek (kypřice) v červeném poli. Kypřice byly zapuštěny

clm. 826, fol. 37r); M. Theissen, *Astronomisch-astrologischer Codex König Wenzel IV. Kunsthist. Kommentar zur Faksim. Edition*, BSB (Cml. 826). Stuttgart 2018.

27) J. Krása, *Rukopisy Václava IV. Praha 1972*, s. 156, pozn. 323. *Grandes Chronique* (Paříž, BN, fr. 2813), osmdesátá léta 14. století; F. Šmahel, *Cesta Karla IV. do Francie. 1377–1378*. Praha 2006, s. 155–195.

28) K. Otauský, *Sborník šesti traktátů Tomáše ze Štítného*, in: J. Fajt ed., *Karel IV. Císař z Boží milosti*. Praha 2006, s. 130–131.

29) E. Klemm, *Heinrich von München, Světová kronika*, in: *Deutsche Weltchroniken des Mittelalters*. München 1996, Kat. Nr. 10. Bl. 83r *Weltchronik*.

30) J. Fajt, *Umění a reprezentace ve vrcholném středověku*, in: Š. Chlumská ed., *Čechy a střední Evropa 1200–1550*. Praha 2006, s. 34. Jiří Fajt deskový oltář Ukřižování z Emauz připsal dílně Mistra Theodorika a datoval do roku 1365. Setník na něm má na sobě těsný kabátec na hrudi sepnutý šňůrkou stejně jako socha sv. Václava ve Svatováclavské kapli, podobně i postavy na figurálních náhrobcích českých panovníků v chóru pražské katedrály.

31) R. Lauer, *Sv. Kateřina, sv. Barbora, archanděl Gabriel, sv. Jiří, sv. Quirinus, archanděl Michael, prorok, vyzvánějící anděl, Kolín, dóm, Petrský portál*, in: A. Legner – J.-H. Baumgarten edd., *Parlérovské umění z Porýní*. Edice Výstavy 57. Praha – Kolín nad Rýnem, 1984, s. 71–76, č. katalogu 2–9.

32) A. Matějček, *Desková malba 1350–1450*. Praha 1950, obr. 85–87, s. 86–89 (Mühlhausenský oltář, Stuttgart, Staatliche Gemädegalerie, č. 1038); U. Claviez, *Die Wandmalereien der Veitskapelle in Stuttgart-Mühlhausen*. Tübingen 1976, s. 13–24; Mühlhausener Altar, in: E. Rettich – R. Klapproth – G. Ewald, *Alte Meister*. Stuttgart 1992, s. 304–331; J. Royt, *Mistr Třeboňského oltáře*. Praha 2013, s. 68–69.

do žernovu – mlýnského kamene, a proto se Reinhard i jeho bratr uváděli v podobě z Mühlhausenu. Bratři klečeli po stranách třífigurálního Ukřižování, určení byli nejen erby, ale i jmény a vysvětlujícími texty. Reinhard, klečící dole, se modlil ještě k Bolestnému Kristu nad sebou na jiné části oltáře. Na slavnostní prostřední desce oltáře nechal namalovat všechny patrony kaple, sv. Víta, Václava a Zikmunda, a připojil svůj erb k nohám sv. Víta. Vpravo od sv. Václava stál sv. Zikmund jako král a k jeho nohám byla připojena kolčí přilba s korunou, přikryvadly a s klenotem ledňáčka s rybou v zobáku. Ledňáček a točenice bývají označovány jako znak, emblém nebo devíza krále Václava IV., nejčastěji se jejich zobrazení nachází v bohatě iluminované vícesvazkové německé bibli a v rytířském románu o Willehalmovi. Točenici a ledňáčka mohli užívat zřejmě i členové Bratrstva sv. Těla a Krve Páně (Bratrstva obruče a kladiva), duchovního řádu založeného v roce 1382. Nechali postavit centrální kapli Božího těla uprostřed tehdejšího Dobytčího trhu (Karlovo náměstí) pod patronátem krále Václava IV. Přivěšené pečeti k zakládací listině doložily původ jejich majitelů. Podle Hany Pátkové patřili často k nižším šlechticům, pražským bohatým patricijům a příslušníkům vyšehradského kléru, kteří měli blízko ke královskému dvoru Václava IV.³³⁾ Milada Studničková se dlouhodobě věnuje dvorským řádům krále Václava IV. a jeho bratra Zikmunda. Nedávno uvedla, že v případě krále Václava IV. se mohlo jednat o „společenství – societas“ krále.³⁴⁾ Víme, že Eberhard z Mühlhausenu byl pokladníkem císaře Karla IV. a působil později i na dvoře mladého krále, Reinhard patřil k nejbohatším pražským měšťanům a byl majitelem několika domů na Starém i Novém Městě.³⁵⁾ Sv. Václav uprostřed střední desky byl zobrazen jako rytíř v brnění a jezdeckém plášti řaseném jen vertikálními záhyby a jeho okraje členila kratší klikatka těsně u země. Sv. Vít, zahalený do přiléhavého pláště, členil jeden protažený měkce modelovaný mísovitý záhyb. Ranému krásnému slohu byla nejpodobnější postava sv. Zikmunda s korunou na hlavě, královským jablkem v zahalené pravici a s žezlem v levé ruce. Plášť těsně obepínal jeho subtilní mírně prohnuté tělo a levá polovina pláště s nezdobeným okrajem smě-

řovala diagonálně od levé nohy k pravé ruce. Zahalení pravé ruky umožnilo zachytit kratší, měkce modelovaný závěs, končící pod kolenem. Oltář z Mühlhausenu je datován nápisem do roku 1385 a bývá srovnáván se starší votivní deskou Jana Očka z Vlašimi ze sedmdesátých let 14. století.³⁶⁾ V její horní části dominovala trůnící Panna Marie s Ježíškem, vlevo klečel císař Karel IV., doporučený sv. Zikmundem, a zprava Václav IV. s ochráncem sv. Václavem. Oba panovníci měli u nohou panovnické erby – říšskou orlicí a českého lva. V dolní polovině klečel uprostřed arcibiskup Jan Očko z Vlašimi před biskupem sv. Vojtěchem a za ním stojícím sv. Prokopem, vpravo jej doporučovali sv. Vít a sv. Ludmila. Arcibiskupovi spočíval u nohou dělený erb se znakem biskupství a osobním znakem dvou supích hlav. Pro oltář byl opět typický štíhlý figurální kánon postav a přiléhavé oděvy; zpravidla se votivní deska datuje do počátku sedmdesátých let 14. století. V sochařství mimo naše země zaujaly sochy panovníků z tzv. Zpěvacké brány domu sv. Štěpána ve Vídni, které se dlouho datovaly do šedesátých let 14. století, v devadesátých letech 20. století se již považovaly za dílo mistra Michaela a byly datované do sedmdesátých let 14. století.³⁷⁾ Sochy panovníků jsou velmi subtilní, mírně prohnuté a vkomponované do široce rozevřených plášťů. Kvůli nepříznivým povětrnostním podmínkám byly přeneseny a jsou vystaveny v Historickém muzeu ve Vídni. V Praze se za jejich analogii považuje socha sv. Václava ve Svatováclavské kapli v katedrále sv. Víta z roku 1373, je lépe dochovaná; patrné jsou i detaily oblečení a zbroje.³⁸⁾

V rámci nástěnných maleb upozorníme na rozměrnou scénu Setkání před soubojem Radslava Zlického klečícího ve strachu a sv. Václava přicházejícího v doprovodu tří andělů. Po stranách přijížděli vojáci na koních, vkomponovaní do hornaté krajiny s diagonálně ubíhajícími skalnatými útesy, a chystali se k bitvě. Mnohfigurální výjev namalovaný mezi scénami výpravné svatováclavské legendy se nachází na vnější stěně schodiště ve velké věži hradu Karlštejna a zpravidla se datoval do závěru šedesátých let 14. století, až do doby po vysvěcení kaple sv. Kříže v roce 1365.³⁹⁾ Klečící modlící se Radslav měl na sobě přiléhavý delší kabátec s opaskem kolem štíhlého pasu, kolena chránily kruhové chrániče a lýtka kovové pláty. Sv. Václav stál proti jako rytíř ve zbroji, s mečem zavěšeným u pasu, na

33) J. Krása, o. c. v pozn. 26; J. Homolka, Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách. K problematice společenské funkce výtvarného umění v předhusitských Čechách. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia LV – 1974. Praha 1976, točenice s ledňáčkem viz s. 13, 67, 68, 69. Točenici má na hlavě Sibyla na nástěnných malbách v kostele sv. Jakuba v Libiři, později např. v Morašicích je mezi Arma Christi; ledňáček se zřejmě nacházel i na malbě Stromu života v kostele sv. Václava na Zderaze na Novém Městě v Praze. K oběma malbám Zuzana Všecková, viz Z. Plátková, Nástěnné malby v kostele sv. Jakuba v Libiři, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 4–1980. Příspěvky k dějinám umění III. Praha 1980, s. 137–181; Z. Plátková, Nástěnné malby v kostele sv. Václava na Zderaze, Umění XXVII, 1979, s. 215–228.

34) M. Studničková, Devízy a insignie řádu jako imago panovníka, in: K. Kubínová – K. Benešová ed., o. c. v pozn. 23, s. 224–257. Tam shrnuty všechny důležité příspěvky k dvorským řádům, a to nejen Lucemburků; M. Studničková, Dvorské řády Lucemburků, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., Lucemburkové. Praha 2012, s. 458–460; M. Theissen, The Emblem of Torque and its Use in the Willehalm Manuscript of King Wenceslas IV. of Bohemia, Journal of the British Archeological Association 171, 2018, s. 131–153.

35) Páni z Mühlhausenu, in: W. W. Tomek, Základy starého místopisu Pražského I. Praha 1866; J. Mezník, Praha před husitskou revolucí. Praha 1990, s. 20, 22, 73, 154.

36) J. Royt, Jan Očko z Vlašimi jako objednatel uměleckých děl. Votivní deska Jana Očka z Vlašimi – jednota sacerdotia a impéria, in: L. Bobková – M. Holá ed., Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám. Praha – Litomyšl 2005, s. 259–264.

37) L. Schultes, Plastiky v chrámu sv. Štěpána. Od Rudolfa IV. k Maximilianovi I., in: G. Dürriegl ed., Vídeňská gotika. Sochy sklomalby a architektonická plastika z domu Sv. Štěpána ve Vídni. Vídeň 1992, s. 77–90.

38) Studium sochy sv. Václava ve Svatováclavské kapli se věnovali téměř všichni významní historici od konce 19. století, v posledních desetiletích se jí zabýval především Ivo Hlobil v řadě studií od počátku 90. let 20. století, několik článků bylo publikovaných v časopise Umění (1997, 1999, 2006).

39) V. Dvořáková, Karlštejnské schodištní cykly. K otázce jejich vzniku a slohového zařazení, Umění IX, 1961, s. 109–171; I. Hlobil, Die tschechische Kunstforschung und die Bronze-Gruppe des hl. Georg auf der Prager Burg, Umění LV, 2007, s. 3–27; K. Benešová, St. George the Dragon-slayer at Prague Castle – the eternal Pilgrim without a Home?, Umění LV, 2007, s. 28–39; E. Marosi, Problem der Prager St.-Georg-Statue aus dem Jahre 1373, Umění XLVII, 1999, s. 389–399.

hlavě spočívala přilba s širokým kovovým límcem a kolem hlavy měl svatozář. Proporčně vyvážené postavy vycházely ze severoitalského monumentálního malířství, asi nejbližší mu byla pozdní fáze tvorby Tomasa da Modena a malby připisované benátské a boloňské malířské dílně. Podoba nazpět se ohlízejícího koně v českém umění rezonovala s podobným pohybem koně na bronzovém jezdeckém sousoší sv. Jiří z dílny bratří z Kluže. Sousoší se datuje do roku 1373 a doprovázely jej vždy otázky, kdy se mohlo dostat do Prahy. Motiv koně měl starší původ, připomínají se antické a raně středověké slonovinové destičky, římské sarkofágy a ve 13. století italské reliéfy na kazatelkách v kostelech v Pise a ve Florencii. Předloha pro karlstějskou malbu doputovala na císařský dvůr Karla IV. snad již s dílnou Mistra Theodorika, ale Svatováclavskou legendu na schodišti považují za dílo až z počátku sedmdesátých let 14. století. Tehdy zřejmě vedl malířský ateliér již Mistr Oswald, který poznal francouzské a frankoflámské malířství šedesátých až sedmdesátých let 14. století. Připisuje se mu legendární cyklus sv. Ludmily, nacházející se proti Svatováclavské legendě na schodišti velké věže.⁴⁰⁾ V rámci knižní malby upozornil Josef Krása na dílnu Jeana Bondola (činný 1368–1381) a jeho následovníků. Západní orientace malířů zřejmě souvisela s papežským dvorem v Avignonu a s cestami Lucemburků do Paříže, kde byli vychováni Jan Lucemburský i mladý Karel IV. a kam zajížděli synové a vnuci obou králů; rukopisy byly jistě velmi drahé, ale hlavně dostupné a mobilní. Typické stíhlé a protáhlé postavy v přiléhavých oděvech s měkce modelovanými šaty a pláští i se záduchavými tvářemi se staly typickými jak pro Mistra Oswalda, tak pro významného Mistra Třeboňského oltáře.⁴¹⁾ V osmdesátých letech 14. století nastoupila výrazná kaligrafie vedoucí nejen k idealizovanému charakteru postav, ale i k realistickému až naturalistickému zaměření druhého zcela odlišného slohu.

Zaujaly také monumentální malby v kapli sv. Josefa, postavené podél presbytáře augustiniánského kostela Povýšení sv. Kříže v Litomyšli; představují dva klečící rytíře a stojící světce – patrony –, jak se modlí k trůnící Panně Marii s Ježíškem. Malby analyzoval již v roce 2004 Jan Royt, který předpokládal, že jako první klečel markrabě Jošt Lucemburský (1351–1411) s přilbicí a s klenotem v podobě Meluzíny (napůl ženy a napůl ryby) spojované s bájnými počátky Lucemburků.⁴²⁾ Badatel zároveň nevyločil, že prvním klečícím rytířem mohl být i moravský markrabě Jan Jindřich (1322–1375), syn krále Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny, bratr císaře Karla IV. a otec Jošta Lucemburského, Jana Soběslava a Prokopa a též neman-

želského syna Jana. Jan Jindřich byl zpočátku vévodou korutanským a tyrolským a od roku 1350 markrabětem moravským. Druhým klečícím rytířem by pak byl oblíbený a úspěšný moravský markrabě Jošt.⁴³⁾ Badatel malbu spojil s dvorským uměním císaře Karla IV. ze sedmdesátých let 14. století, ale nevyločil, že mohla vzniknout až v osmdesátých letech 14. století. Malbami se později zabývala i Veronika Tobiášová v magisterské práci z roku 2011 a v příspěvku z roku 2013 o nástěnném malířství ve východních Čechách.⁴⁴⁾ Shodně s Janem Roytem a s dalšími badateli považovala Jana Soběslava (1351–1380), syna Jana Jindřicha a bratra Jošta, za litomyšlského biskupa. V roce 2016 publikoval Ondřej Schmidt monografii věnovanou Janu z Moravy a na základě pramenů zjistil, že se vzájemně propojily osudy dvou Janů. Nemanželského syna Jana od počátku nasměroval Jan Jindřich na církevní dráhu. Na rozdíl od Jana Soběslava se biskupem v Litomyšli v letech 1380–1387 stal právě Jan z Moravy.⁴⁵⁾ Nejprve byl proboštem vyšehradské kapituly v letech 1368–1380, poté biskupem v Litomyšli a nakonec patriarchou aquilejským v letech 1387–1394, což se mu stalo osudné, neboť v Aquilei byl v roce 1394 zavražděn. Domnívám se, že na malbě v kapli sv. Josefa, sv. Kateřina doporučovala trůnící Panně Marii opravdu markraběte Jošta Lucemburského, který měl na hlavě přilbu a na zádech přilbu a klenot v podobě víly Meluzíny, pramáti lucemburských panovníků. Také nevíme, který ze sv. rytířů vzal pod ochranu druhého klečícího rytíře, snad moravského markraběte Prokopa. Oba autoři uvedli jako pravděpodobného rytířského světce sv. Mořice, ale rovněž sv. Viktorina, který se stal patronem litomyšlské diecéze po získání ostatku sv. Viktorina biskupem Albertem ze Šternberka. Již V. Tobiášová uvedla, že sv. Viktorin byl sv. biskupem, nikoliv sv. rytířem. Ostatek ramene sv. Viktorina, biskupa a mučedníka, dostal podle mladšího soupisu relikvií císař Karel IV. od Alberta ze Šternberka v roce 1373 pro pražskou katedrálu a tehdy zřejmě přivezl i část ostatku do Litomyšle.⁴⁶⁾ V případě, že druhým ochráncem byl jiný sv. Viktor,

40) Po restaurování maleb na schodišti velké věže na Karlštejně Petrem Barešem a Jiřím Brodským bylo uspořádáno kolokvium, jehož příspěvky byly publikované v časopise Průzkumy památek XIII – příloha, 2006.

41) J. Krása, Les Rapports de Tomaso da Modena avec les Pays Transalpins, in: R. Gibbs, L'occhio di Thomaso. Sulla formazione di Tomaso da Modena. Tarvisio 1981, s. 331–369; J. Royt, o. c. v pozn. 32; zde uvedena starší literatura.

42) J. Royt, Syn Meluzíny. K ikonografii panovnícké ideologie Lucemburků, in: Z. Všečeková ed., Schodištní cykly Velké věže hradu Karlštejna. Průzkumy památek XIII, příloha, 2006, s. 91–95. Badatel vyhodnotil všechny varianty a zmínil vzájemné neshody markraběte Jošta a biskupa v Litomyšli Alberta ze Šternberka; M. Nejedlý, Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků. Praha 2007. (Meluzína – napůl žena, napůl had, badatel zdůraznil podobu ryby či hada.)

43) J. Mezník, Lucemburská Morava (1310–1423). Praha 1999, badatel se působení Jana Jindřicha věnoval ve III. kapitole (s. 169–205) a Joštovi ve IV. kapitole (s. 209–308); P. Elbel, Jan Soběslav a Prokop, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., o. c. v pozn. 34, s. 710–718; T. Baletka, Jošt Lucemburský – markrabě moravský, braniborský a král římský, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., o. c. v pozn. 34, s. 719–731.

44) V. Tobiášová, Nástěnná malba litomyšlského biskupství 1344–1421. Magisterská práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého. Olomouc 2011, rkp., s. 51–66; *táž*, Nástěnná malba na území litomyšlské diecéze ve vztahu k tamním biskupům (1344–1421), in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550. Hradec Králové 2014, s. 175–184. Na litomyšlskou malbu upozornil též T. Knoflíček, K problematice šíření tzv. měkkého stylu. Nástěnné malířství ve východních Čechách v letech 1370–1420, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550. Hradec Králové 2014, s. 166–174; *táž*, Bezčasí navzdory? K chronologii středověké nástěnné malby ve východních Čechách, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., Uprostřed Koruny české. Kolektivní monografie NAKI II. Prostějov 2020, s. 113–122.

45) O. Schmidt, Jan z Moravy. Zapomenutý Lucemburk na aquilejském stolci. Praha 2016.

46) P. Macek – P. Zahradník, Bývalý augustiniánský klášter v Litomyšli a jeho stavební proměny, Průzkumy památek II, č. 1, 1995, s. 3–20; J. I. Dlouhowský, Svatých těl ostatků Reliquií, podle Tomasse Pessyny z Czechorodu, které w kostele hlavním S. Wita na hradě Pražském uctiwe se chowagi. Praha 1673, zde je zmíněn sv. Viktorin k 5. září. Podle Jana I. Dlouhowského shromáždil Albert ze Štern-

pak to mohl být voják Thébské legie, popravený v Xantenu později než sv. Mořic. Snad byl vojínem sv. Viktorem, který byl v soupisu relikvií připojen k vojínům kolem rytíře sv. Gereona, rovněž světce Thébské legie. Ostatek sv. Gereona získal císař Karle IV. v Bonnu v roce 1358.⁴⁷⁾ Sv. Mořic, popravený na počátku 4. století římským císařem, byl uctíván jako velitel Thébské legie a také jako patron arcibiskupství v Magdeburku, kde působili v druhé polovině 14. století arcibiskup Albert ze Šternberka v letech 1368–1371 a po něm arcibiskup Petr zvaný Jelito. Albert ze Šternberka byl dvakrát biskupem v Litomyšli v letech 1364–1368 a 1371–1380 a relikvii sv. Mořice mohl získat buď v Magdeburku, anebo od císaře Karla IV.⁴⁸⁾ V chrámu sv. Víta v Praze se nacházela relikvie části ramene sv. Mořice a také jeho meč, který přivezl král Vladislav II. v roce 1156.⁴⁹⁾ Když Albert odcházel od císaře Karla IV., měl „*u sebe obzvlášť drahé a znamenité relikvie a svátosti*“, mezi nimiž byl uveden i *prst sv. Mořice*. Je pravděpodobné, že světcem-rytířem na malbě byl sv. Mořic, jehož svátek se slavil spolu s dalšími rytíři Thébské legie 22. září a jehož relikvii mohl biskup Albert darovat augustiniánům v Litomyšli. Neshody Jošta Lucemburského s Albertem ze Šternberka mohly být důvodem, proč by byla votivní malba provedena až po jeho úmrtí v roce 1380. Tehdy se stal litomyšlským biskupem Joštův nevlastní bratr Jan z Moravy. Druhým rytířem za klečícím Joštem mohl být jejich bratr Jan Soběslav († 1380), nebo další bratr markrabě Prokop. Jan Royt i Veronika Tobiášová zdůraznili klenot v podobě Meluzíny. Historii bájně Meluzíny sepsal Jan z Arrasu v roce 1393 a spis věnoval Joštovi Lucemburskému.⁵⁰⁾ Martin Nejedlý v posledních publikacích připomněl, že Jan z Arrasu byl učitelem všech vnuků krále Jana Lucemburského v Čechách i ve Francii a často jim vyprávěl pověst o Meluzíně. O sepsání příběhu o mytické Meluzíně, pramáti Lucemburků, byl požádán snad přímo Joštem. Jan z Arrasu psal spis dva roky.⁵¹⁾ Je tedy zřejmé, že vnuci Jana Lucemburského tuto pověst znali již dříve, než ji sepsal Jan z Arrasu, protože pověst o Meluzíně měla

starší kořeny. S Meluzínou byl spojen drak, který se dochoval jako klenot, spona a devíza, není vyloučeno, že se stal znakem a devízou krále a později císaře Zikmunda Lucemburského. Markrabě Jošt a Prokop spolu s biskupem Janem z Moravy mohli malbu objednat na památku úmrtí bratra Jana Soběslava v roce 1380 a také na památku biskupa Jana ze Středy, druhého litomyšlského biskupa, později i biskupa olomouckého a zakladatele kláštera augustiniánů v Litomyšli, který zemřel rovněž v roce 1380. Všichni moravští markrabí i císař Karel IV. si Jana ze Středy velmi vážili a udržovali s ním přátelské vztahy. Jan ze Středy rád pobýval v Brně a do nového kláštera v Litomyšli přivedl několik řeholníků z brněnského augustiniánského kláštera. Podle svého přání byl v klášteře skutečně pohřben, snad přímo v kapli sv. Josefa.⁵²⁾ Malbu bratři mohli objednat dříve než v roce 1393. V. Tobiášová uvažovala i o možnosti, že malba v kapli sv. Josefa mohla být realizovaná až za biskupa Jana IV. Železného, tedy po roce 1388, kdy se Jan Železný stal biskupem v Litomyšli, kde působil do roku 1414. V této souvislosti upozornila na nástěnné malby v Morašicích, které se datují připojeným nápisem do roku 1393 a byly zřejmě provedeny s podporou biskupa Jana Železného.

Klečící Lucemburkové a snad sv. Mořic byli oblečení do dobové zbroje, přes přiléhavé košile měli na sobě těsný kožený kabátec spadající hlouběji pod pas a přes boky, kovové pláty na nohách a boty s protaženými špičkami. Jošt jako první byl mohutnější, měl širší ramena a starší tvář, což by odpovídalo jeho popisu, že byl vysoký, silný a udatný rytíř. Jako donátor měl pod úzkým štíhlým pasem u opasku připnutý meč, na rukou a nohou snad chrániče a na dlaních velké rukavice. Po jeho levém boku a před ním stála sv. Kateřina s kolem v levé ruce. Výrazně v pase esovitě prohnutá světička v přiléhavém šatě doporučovala pravici klečícího Jošta trůnící Panně Marii s Ježíšem, který se sklonil k Joštovi. Za Joštem s klenotem na zádech stál sv. Mořic, oblečený do delšího těsného kabátce a rytířského pláště sepnutého pod krkem a spadajícího z ramen k zemi. Na hlavě měl kuklovitou helmu se širokým kovovým nákrčníkem a kolem hlavy červenou svatozář, barevně stejnou jako svatozář sv. Kateřiny. Stál jen mírně esovitě prohnutý, vynikl jeho úzký pas a přiléhavý kabátec končící hlouběji pod pasem. Na levém boku měl k opasku připnutý meč. Vynikly i štíhlé dlouhé nohy a střevice s protaženými špicemi. V levé ruce držel kopí s praporcem a pravou rukou doporučoval asi klečícího markraběte Prokopa. Také Prokop měl štíhlejší postavu, na těsném kabátci vynikla jasná červená barva, na dlouhých nohách měl snad vyšší boty (?). Umístění sv. Mořice před markrabětem Prokopem a poblíž Jošta vytvořilo iluzivní ochranu obou klečících Lucemburků, kteří se sepjatými rukama obraceli a modlili k trůnící Panně Marii s Ježíškem v klíně. Lze zmínit, že Jošt se svou mohutnější postavou podobal klečícímu Radslavu Zlickému na výše uvedené scéně na schodišti velké věže hradu Karlštejna. Jan Royt i Veronika Tobiášová považovali malbu v Litomyšli za epitař, neboť v horní liště se dochovalo několik písmen neurčeného textu. Malbu v kapli sv. Josefa (Panny

berka řadu významných relikvií, z nichž se zvláště cenila „hlava“ sv. Šebestiána, kterou daroval císaři Karlu IV. v roce 1371, zapsaná u jeho svátku 20. ledna. Tehdy si Albert ze Šternberka odnesl prst sv. Mořice a část ramene sv. Šebestiána, které Karel IV. přivezl z Itálie v roce 1370. Je pravděpodobné, že prst sv. Mořice uložil v biskupské kapli sv. Josefa v Litomyšli, která se považovala za oratoř litomyšlských biskupů. Na Vyšehradě se nacházel i oltář sv. Mořice a též oltář sv. Gereona již od r. 1196. I. Kořán, Vyšehradské inventáře mezi gotikou a barokem, Umění XXXV, 1987, s. 540–547. Také litomyšlský biskup Jan, dříve probošt vyšehradský, mohl získat ostatek.

47) Viktor z Xanten, in: H. Sachs – E. Badstübner – H. Neumann, Christliche Ikonographie in Stichworten. Leipzig 1973, s. 350. Dlouhoweský k datu 10. října uvedl sv. Gereona (Viktora, Kassya a Florencyia), velitele svatého vojska thébského. Relikvii přivezl Karel IV. z Bonnu v roce 1358, nacházela se i na hradě Karlštejně.

48) Sv. Mořic byl rytířem Thébské legie, pro víru v Krista byl popraven v Agaunu na počátku 4. století. V Agaunu byl sv. Mořici postaven klášter; z tohoto kláštera v roce 1365 přivezl císař Karel IV. do Prahy „tělo“ dalšího mučedníka – sv. Zikmunda, který byl v klášteře v Agaunu zabit a jeho tělo hozeno do studny. Podrobněji M. Studničková, Kult sv. Zikmunda v Čechách, in: P. Kubín ed., Světci a jejich kult ve středověku. Praha 2006, s. 283–323. Císař se později do Agaunu vrátil, aby zřejmě získal i ostatek sv. Mořice.

49) J. I. Dlouhoweský, o. c. v pozn. 46, zapsal tuto zprávu k svátku sv. Mořice 22. září.

50) J. Royt, o. c. v pozn. 42, s. 91–95.

51) M. Nejedlý, o. c. v pozn. 42; *týž*, Rodová pověst Lucemburků o vile Meluzíně, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., o. c. v pozn. 34, s. 785–787. S pověstí je spojován i jejich bratranec Jan z Berry.

52) J. Pařízková Čevonová, Kaple Jana ze Středy v klášteře augustiniánů v Litomyšli, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., 2020, o. c. v pozn. 44, s. 85–92.

Marie) datoval badatel do doby po roce 1380.⁵³⁾

Rytíře v Borovsku můžeme porovnat především s klečícími rytíři na malbách v presbytáři kostela sv. Petra a Pavla v Načeradci, na které upozornili manželé Kroupovi.⁵⁴⁾ Na jižní stěně presbytáře stál vlevo světec s halapartnou (snad sv. Matěj nebo Juda Tadeáš), z pravé strany před ním klečelo pět postav. Dvě první představují rytíře ve zbroji, za nimi se modlil snad muž v dlouhém plášti, ale jeho obličej není příliš zřetelný. Následoval další rytíř ve zbroji. Poslední postavou byla pravděpodobně žena s hlavou zahalenou rouškou a v dlouhém plášti, snad manželka, matka nebo sestra rytířů. Zaujme především první rytíř zleva, který měl za zády prilbu s klenotem dvou buvolích rohů směřujících dolů, tedy podobně jako v Borovsku, ale erb s pětistou bílou růží v modrém poli byl umístěn šikmo nad jeho hlavou. Podle manželů Kroupových mohl patřit Vítkovi z Načeradce, který je v pramenech doložen jako zakladatel kostela. Manželé Kroupovi pečlivě popsali zbroj rytířů, kteří na sobě měli priléhavé spodní košile, úzké kabátce v pase přepásané opaskem, na loktech, ramenech a kolenech kruhové chrániče a přes hruď kovový pancíř. Jejich paže, stehna a lýtky chránily kovové pláty. Na chodidlech měli nízké boty s mírně protaženou špičkou, ale klečeli prostovlasí a bez helem. Výrazná hnědočervená obrysovala kresba určila podobu rytířů se širšími a vyklenutými hrudníky, zdůrazněné byly pasy, zaoblené boky i dlouhé štíhlé nohy. Dochovaly se jejich celé postavy, detailněji prokreslené, jejich zbroj chránila celé tělo a částečně i jejich fyziognomie. Výrazná kresba a spíše plošná barevnost mohly souviset s podmalbou provedenou do mokré omítky, ale zřejmě se počítalo i s malbou na suchou omítku. Jistě vedené obrysové linie určily podoby klečících postav, ale malíř byl zřejmě vyškolen v odlišné dílně než autor malby v Borovsku. Slohové pojetí postav vycházelo výrazněji ze

Obr. 12: Runkelstein (Jižní Tyrolsko) – hrad, západní palác, turnajový sál, Turnaj rytířů s dlouhými zbraněmi, přelom 14. a 15. století (převzato z N. Rasmo, o. c. v pozn. 55, s. 40a, obr. IV).

severoitalského umění, pro které byly typické vyklenuté hrudníky postav mužů, příkladem mohly být vzorníky podobné malbám v kostele St. Georg ob Schenna nebo malbám objednaným patricijským rodem Vintlerů na hradě Runkelsteinu.⁵⁵⁾ (obr. 12) Kánon štíhlých, až manýristicky protáhlých postav vycházel především z francouzského a frankoflámského umění závěru 14. století. Malbám v Načeradci je blízká také kompozice se svátostí pokání a vyznání hříchů v sedile v kostele Žebnici, namalovaná v podobě klečícího štíhlého mladíka a zpovědníka, zřejmě mnicha z nedalekého cisterciáckého kláštera v Plasech.⁵⁶⁾ Při komparaci s malbami v kostele v Načeradci je zřejmé, že malby v Borovsku tematicky byly velmi blízké a domnívám se, že obě malby lze datovat do posledních desetiletí 14. století. Na votivní malbě v kostele v Načeradci mohl v popředí klečet otec s rodovým erbem nebo jeho nejstarší syn, další postavy zřejmě představovaly příbuzné. I tato malba měla jednoznačně memoriální charakter a rytíři s dalšími členy rodiny byli součástí votivní kompozice a patřili i díky svému erbů k podobně významnému šlechtickému rodu jako rytíři z Volfemberka. Manželé Kroupovi právem hledali analogie s malbami v Libiši, které rovněž vycházely z výrazné kresebného pojetí, s postavami velmi štíhlými a mírně prohnutými, oděnými v přiléhavějších oděvech nepřilís členěných systémem mísovitých záhybů a závěsů, řasených tubicovitými záhyby. Libišský malíř použil výrazně karikující rysy tváří, například u nejstaršího klečícího krále před Pannou Marií na velké kompo-

53) J. Royt, o. c. v pozn. 42, uvedl ještě listinu, vydanou 27. března 1379 kardinálem Pileem, podle níž měly být udělovány odpustky všem, kdo navštíví „kapli blahoslavené Panny Marie“ v klášterním kostele Povýšení sv. Kříže v Litomyšli, patřícím „řádu bratří poustevníků sv. Augustina“, v níž urozený rytíř Jindřich z Dřevčic učinil fundaci na každodenní sloužení mše. Tehdy se pravděpodobně kaple dokončovala. Malbu určil jako epitaf, podle deskového epitafu kanovníka Jana z Jeřeně, in: A. Matějček, o. c. v pozn. 32, s. 108–111, obr. 133–135; J. Pešina, Epitaf Jana z Jeřeně, in: J. Pešina – J. Holmka edd., o. c. v pozn. 21, s. 232; *týž*, Desková malba, in: R. Chadraha – J. Krása edd., Dějiny českého výtvarného umění I/1. Od počátků do konce středověku 2. Gotické umění od poloviny 13. století do roku 1420. Praha 1984, s. 385, pozn. 78; M. Bartlová, Poctivé obrazy. Deskové malířství v Čechách a na Moravě 1400–1460. Praha 2001, s. 113, 117, 120.

54) J. Kroupová – P. Kroupa, Načeradec, in: Z. Všečeková a kol., Středověké nástěnné malby ve středních Čechách. Praha 2011, s. 219–220.

55) *Stiftung Bozner Schlösser, La cavalleria nel Tirolo. Studi storico culturali di castel Roncolo 1*. Bolzano; též N. Rasmo, Runkelstein. Kultur des Etschlandes VI. Bozen 1975; K. Domanski – M. Krenn, Die Profanen Wandmalereien im Westpalast. Der „Turniersaal“. Die Turnierszenen, in: H. Rizzolli ed., Schloss Runkelstein. Die Bilderburg. Bozen 2000, s. 88–90.

56) Z. Všečeková, Nástěnné malby v kostele sv. Jakuba Většího v Žebnici, in: H. Dáňová – K. Mezihořáková – D. Prix edd., Artem ad vitam. Kniha k poctě Ivo Hlobila. Praha 2012, s. 347–362.

zici Klanění tří králů s naturalistickými rysy, a tím byly dále rozvíjené typy fyziognomií na oltáři z Mühlhausenu a na mladším Ukřižování v kryptě kostela sv. Štěpána v Kouřimi.⁵⁷⁾ Podobně byl orientován i malíř a dílna pracující na malbách v kostele ve Slavětíně.⁵⁸⁾ Je zřejmé, že v závěru 14. století existovalo několik vzájemně odlišných paralelních proudů. Převládá zpravidla idealizující krásný sloh, s měkce pojednanými mísovitými záhyby a dlouhými vlásničkami, na druhé straně určitý odklon od bohatých, do šířky rozvinutých plášťů k mnohem střídmejší módě zdůrazňující štíhlost postav pod vlivem francouzského malířství nebo se zdůrazněnými proporcemi postav, vycházející z především z jihotyrolského prostředí a též z boloňské deskové i nástěnné malby. Další naprosto odlišný byl sloh, ve kterém převládaly karikující a naturalisticky zobrazené fyziognomie pozitivních i negativních postav, sloh typický pro rukopisy iluminované nebo ilustrované, pocházející z dílny Mistra Pavlových epistol a mladších následovníků. Toto téma rozpracovali především Albert Kutal a Jaromír Homolka v souvislosti s analýzou tzv. Týnského tympanonu, v rukopisech Josef Krása i Hana Hlaváčková, ze zahraničních badatelů např. Gerhard Schmidt. Z mladší generace německých historiků umění zvolil Horst Bredekamp pro tento proud, odvracející se od principů internacionálního slohu, pojem „Nachtseite“ krásného slohu. Typický příklad tohoto slohového proudu představuje reliéf se scénami z pašijového týdne na letneru v kostele v Havelberku.⁵⁹⁾

Po tematické stránce můžeme k řadám klečících rytířů připojit ještě malby v presbytáři v kostele sv. Petra a Pavla v Kostelci u Heřmanova Městce. Malbami ve východních Čechách se dlouhodobě zabývá Tomáš Knoflíček, který výzkum východočeských maleb zpracoval v magisterské práci a v několika článcích.⁶⁰⁾ Středověcí rytíři byli v renesanci přemalováni, po restaurování mají opět gotickou podobu. Badatel řadu klečících rytířů určil podle erbu jako vladyky z Mrdic, kteří měli ve štítě figuru lekna, a datoval je do roku 1382, což odpovídá i našemu datování malby v presbytáři kostela v Borovsku, v Načeradci nebo v Libiši. Na protější stěně presbytáře v Kostelci se nachází řada stojících apoštolů obrácených k sedící Panně Marii s děckem. S řadou klečících donátorů se setkáme také na starších nástěnných malbách v horním pásu v lodi kostela sv. Mikuláše ve Starém Svojanově, kterým se věnovala Jitka Plachá-Gollerová a později Josef Krása.⁶¹⁾ Zobrazují řa-

du devíti klečících postav s nápisovou páskou v sepjatých rukách. Obraceli se na Pannu Marii trůnící pod téměř nedochovaným baldachýnem. Menší postavy v popředí byly oděny do jednoduchých šatů, není jasné, zda malíř takto zachytil syny a dcery. Čtvrtá postava měla na sobě modrý spodní šat a černý plášť. Stavovskou příslušnost donátorů určuje svým oděvem až klečící rytíř, druhý zprava, oděný do zbroje s okrouhlou přilbicí na hlavě a s mečem zavěšeným k opasku. Před ním ležela přilbice s rodovým erbem. Za rytířem klečela zřejmě jeho manželka se zahalenou hlavou, na sobě měla tmavý plášť. Pozornost malbám ve Svojanově po nedávném restaurování věnoval také Petr Hník.⁶²⁾ Badatel určil, že objednavatelem votivního obrazu byl zřejmě Michálek z Vlašimě, který zastával úřad purkrabího hradu Svojanova ještě v roce 1363 a zemřel před rokem 1368, což odpovídá i slohu maleb. Zmíním ještě řadu čtyř klečících postav s nápisovými páskami v rukách, modlících se za farářem, který u oltáře celebroidal mši v okamžiku pozdvihování a proměnění hostie v pravé tělo Krista. Kompozice se nachází v horním pásu v lodi kostela sv. Petra ve Stříbře, datovala jsem ji do třicátých až čtyřicátých let 14. století.⁶³⁾

Votivní obrazy pro modlící se donátory představovaly naději, že jejich prosby budou vyslyšeny a mohou očekávat „dobrou“ smrt, vykoupení a konečnou spásu. Věřili, že blízkým zemřelým pomohou jejich časté modlitby a zádušní mše, které na jejich paměť sloužili duchovní za zemřelých v den výročí jejich úmrtí. „*Modlitby a mše měly ulehčit zemřelým pobyt v očistci a rodové erby zůstaly památkou na členy rodu*“.⁶⁴⁾

Štíhlé a protáhlé postavy rytířů v kostele v Borovsku jsou po stránce slohové blízké i nástěnným malbám v Levém Hradci, které jsme hypoteticky spojili s praž-

jevil na iluminaci v Antifonáři z Vorau; J. Krása, Doudleby, Starý Svojanov; in: V. Dvořáková – J. Krása – A. Merhautová – K. Stejskal, Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300–1378. London 1964, s. 130–131, 147. Josef Krása měl k dispozici článek E. Guldana, „Et verbum caro factum est“. Die Darstellung der Inkarnation Christi in Verkündigungsbild, Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte LXIII/ 3–4, 1968, s. 147–167. Malby zaujaly i méně obvyklou ikonografii Zvěstování Panny Marie, na které Bůh Otec poslal v podobě malého Ježíška „inkarnovaný Logos“ (podle Jan, I, 1) k Panně Marii jako zprávu o budoucím narození Syna Božího. Motiv s nenarozeným Ježíškem ikonograficky analyzoval Ernst Guldán, který uvedl, že kult dětství Krista pěstovali minorité a především klarisky, zdůrazňující lidskou i božskou podstatu Syna Boha Otce a Panny Marie. Později se podobnou kompozicí zabývala I. Steinová, Ikonografie nástěnných maleb v sakristii kostela sv. Vincence v Doudlebech, Umění XLI, 1993, s. 199–205, která se v diplomové práci věnovala ikonografii nástěnných maleb v kostele v Doudlebech, analyzovala rovněž ikonografii inkarnovaného Logu a upozornila i na další iluminace a malby, vážící se ke kompozici Zvěstování Panny Marie.

62) Po restaurování maleb v roce 2003 badatel psal o malbách ve výpravné publikaci o kostele ve Starém Svojanově, kde shrnul důležité data o stavbě a postup posledních restaurátorských prací, viz P. Hník, Historie, přítomnost a význam kostela sv. Mikuláše ve Starém Svojanově. Praha 2003.

63) Z. Všečeková, Stříbro, hřbitovní kostel sv. Petra, in: J. Fajt ed., Gotika v západních Čechách (1230–1530) II. Nástěnná malba, desková malba, knižní malba, umělecké řemeslo, edice barokních inventářů plzeňských kostelů. Praha 1996, s. 432–433.

64) T. Borovský, Vira a zbožnost středověkého šlechtice, in: M. Konečný ed., V erbu tří pruhů. Páni z Kunštátu a jejich hrad. Průvodce expozicí. Kroměříž 2014, s. 73–92. Na s. 90, 91, 172 je publikovaná nástěnná malba s řadou „štitů“ v pokleku v presbytáři chrámu cisterciáckého kláštera ve Žďáru, která patří k umění pohusitské doby. K malbě L. Šimo, Reprezentace pánů z Kunštátu ve Žďárském

57) Z. Všečeková a kol., o. c. v pozn. 54, Libiš, s. 193–206; Kouřim, s. 144–152.

58) J. Záruha-Pfeffermann, Die Kirche St. Jakobus in Slavětín. Eine Wappengalerie des Römischen Königs Wenzel IV. und das Böhmisches Adels, in: E. Schlottheuber – H. Seibert ed., Böhmen und Deutsche Reich. München 2009, s. 301–320; *týž*, Dvorská reprezentace a region – Kostel sv. Jakuba Většího ve Slavětíně, in: Poohří I: Sídla – Správa – Společnost. Louny 2011, s. 51–65.

59) H. Beck – H. Bredekamp, Kunst um 1400 am Mittelrhein. Ein Teil der Wirklichkeit. Frankfurt am Main 1975.

60) T. Knoflíček, Malířská výzdoba kostela sv. Bartoloměje v Kuněticích, Umění LVII, 2009, s. 537–548; *týž*, Gotická nástěnná malba na Chrudimsku, Pardubicku a Havlíčkovrodsku 1300–1420. Diplomová práce, Katedra dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc 2001, rkp., s. 40, 44, 109–114.

61) J. Plachá-Gollerová, Nástěnné malby v kostele sv. Mikuláše ve Starém Svojanově, in: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1933, Praha 1934, s. 41–44. Malby ve Svojanově zaujaly zejména podobou malého Ježíška s křížem na rameni na scéně Zvěstování Panny Marie. Podobné jsou i některé iluminace, motiv se např. ob-

ským měšťanem Reinhardem z Mühlhausenu. Spolu s bratrem vlastnil nedalekou tvrz v Roztokách u Prahy, v níž se u velkého sálu v patře nachází arkýřová kaple, zaklenutá polem křížové žebrové klenby vrcholící ve svorníku s reliéfem v podobě jejich erbu se třemi dlátky – kypřicemi.⁶⁵ Na Levém Hradci na christologickém cyklu se erb nenachází, ale postava muže v modrém oblečení se objevila na scéně Narození Krista a Smrti Panny Marie. Ke kostelu měly podací právo benediktinky u sv. Jiří v Praze.⁶⁶ V Roztokách v arkýřové kapli se na klenbě nacházejí čtyři evangelisté sedící u pulpitu s knihami a u nohou jim ležela symbolická zvířata a anděl. Zde pracoval vynikající malíř respektující principy raného krásného slohu s měkce modelovanými fyziognomiemi a měkce řasenými plášti. Ukřižování na boční stěně arkýře je méně zřetelné, ale také kvalitní, postava ukřižovaného Krista – podobně jako na Levém Hradci – je naprosto vertikálně koncipovaná, s idealizovanými rysy v tváři bolestí trpícího Krista. Je zřejmé, že pro pány z Mühlhausenu pracoval asi pokaždé jiný malíř, ale zpravidla velmi kvalitní.

Z doby kolem roku 1400 se dochovali dva klečící donátoři s erby namalovaní po stranách Ukřižování v kryptě sv. Kateřiny v kostele sv. Štěpána v Kouřimi.⁶⁷ Oba měli za zády připojený dělený erb s vodorovným břevnem, s kolčí přílbou s přikryvadly a klenotem v podobě orlího křídla. Protože se nedochovala barevnost erbu, hypoteticky předpokládám, že znaky mohly patřit pánům ze Všerub, významným šlechticům na dvoře krále Václava IV.⁶⁸ Na přilehlých stěnách se dochovaly dva legendární výjevy – modlíci se sv. Kateřina před kolem a Stětí světice, provedené jiným malířem ovlivněným krásným slohem. Do klenebních polí vkomponoval další velmi kvalitní malíř chór andělů s hudebními nástroji. Obrisy postav provedl černou barvou a záhyby jejich tunik koloroval různé ba-

Obr. 13: Forchheim (Německo) – hrad, nástěnná malba Tritona s rebecem po 1384 (převzato z F. Machilek, o. c. v pozn. 69, s. 4).

revnými tóny měkce modelovanými světlem. Podobně kvalitní kresebný sloh se prosadil např. na malbách na hradě ve Forchheimu, objednaných pro mladého krále Václava IV. biskupem Lamprechtem z Brunnu kolem roku 1390, (obr. 13) méně náročné malby pocházejí z hradu Lichtenbergu v Tyrolsku.⁶⁹

Vrátíme-li se zpět do Borovska, můžeme konstatovat, že kromě několika detailů se nedochovaly obličejové rytířů, ale zpravidla jen spodní část jejich postav, tedy torzo malířovy tvorby. Dochovaný erb dokládá, že malbu mohl objednat Proček z Volfemberka nebo někdo z jeho příbuzných, kteří klečeli v řadě za sebou, před dnes neznámým deskovým oltářem, sochou či sousoším nebo jen před iluzivní malbou na východní stěně presbytáře. Votivní obraz s řadou za sebou se modlících rytířů mohl objednat jeden z nich na památku zemřelého člena rodiny, nebo se takto nechali zobrazit rytíři z Volfemberka na památku jiné, pro ně významné události.

Prekvapivá je i velikost kolčí přílby s heraldickým klenotem v podobě rozevřených stylizovaných orlích křídel, který malíř situoval mezi druhého a třetího rytíře. Podobně jeden erb nahoře a jedna helma s klenotem dvou buvolích rohů směřovaly ze zad prvního rytíře dolů k zemi ve zmíněném kostele v Načeradci. Jejich erb malíř připojil nahoru za hlavu mezi prvního a druhého rytíře, ale žádný jiný erb se u postav nenachází. Příslušníky rodu z Volfemberka mohl podobně spojit jeden erb se vzty-

klášteře, in: *Západní Morava* 18, 2014, s. 305–311.

65) Levý Hradec, Roztoky viz Z. Všecková a kol., o. c. v pozn. 54, s. 186–192, 257–260; Roztoky, in: P. Chotěbor – L. Svoboda – J. Úlovec a kol., *Encyklopedie českých tvrzí II. K-R*. Praha 2000, s. 652–654.

66) Z. Všecková, *Gotické nástěnné malby v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci*, in: Z. Dobošová – K. Tomková – M. Vlk – I. Vojtěchovská – Z. Všecková, *Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci*. Město Roztoky 1998, s. 16–31.

67) Z. Všecková, *Gotické nástěnné malby v kryptě sv. Kateřiny v kostele sv. Štěpána v Kouřimi*, *Umění LVI*, 2008, s. 483–503; *táž.*, o. c. v pozn. 57, s. 144–152.

68) V. Růžek, *Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361*, in: *Sborník archivních prací XXXVIII*, 1988, s. 249–250. Vynikl zejména Mistr Petr ze Všerub, vikář probošta pražského, pražský a vyšehradský kanovník a také dvorní kaplan Václava IV. (1394). Jindřich ze Všerub byl farářem a vyšehradským kanovníkem, jeho bratr Bavor ze Všerub významným šlechticem; Z. Všecková, o. c. v pozn. 67.

69) H. Stein-Kecks, *Forchheim im Kontext der spätgotischen Wandmalerei*, in: K. Neubauer ed., *Die Wandmalereien in der Kaiserpfalz Forchheim*. Forchheim 2006, s. 47–67; F. Machilek, *Bischof Lamprecht von Brunn († 1399), Prag und die Luxemburger*, in: K. Neubauer ed., *Die Wandmalereien in der Kaiserpfalz Forchheim*. Forchheim 2006, s. 68–93; W. Kofler Engel, *Le pitture murali di Castel Lichtenberg*, in: *Stiftung Bozner Schlösser, La cavalleria nel Tirolo. Studi storico culturali di Castel Roncolo 1*. Bolzano 2008, s. 85–108. Malby se dnes nacházejí v Tyrolském zemském muzeu v Innsbrucku, datují se do konce 14. století.

čeným vlkem u nohou druhého rytíře, s velkou přilbicí s klenotem. Nevíme, zda první rytíř měl rovněž stejně položený erb u levé nohy, na což by mohla ukazovat krátká obrysová linie u levé nohy prvního rytíře. Také v kapli sv. Josefa v Litomyšli měl přilbu s klenotem za zády jen první z klečících rytířů.

Erby s helmami a klenotem u postav rytířů, knížat a panovníků dokumentuje bohatě iluminovaný rukopis *Codex Manesse* v Zürichu a další v universitní knihovně v Heidelbergu (cpg. 848). Jedním z typických příkladů byl rytíř Walther von Meze (CM, fol. 166v), sedící v sedle koně, v ruce držel štít s erbem a na hlavě měl přilbu, kterou po straně zdobila dvě rozevřená stylizovaná orlí křídla dole členěná barevnými pruhy.⁷⁰⁾ Jiným pramenem pro podobu erbů je tzv. *Wappenrolle*, dnes ve Schweizerisches Landesmuseum v Zürichu, která je významnou heraldickou památkou z doby kolem roku 1340. Obsahuje velký počet erbů s klenoty v podobě dvou buvolích rohů, ale i další erby s přilbou a s různou podobou klenotů.⁷¹⁾

Malbu v Borovsku objednal pravděpodobně Proček II. z Volfemberka nebo jeho nejbližší příbuzný Smil z Volfemberka, jehož pečeť s figurou vlka přivěšená k zakládací listině Bratrstva těla a krve Páně v roce 1382, dovoluje zařadit Smila k významným šlechticům. Podle Hany Pátkové Bratrstvo obruče a kladiva bylo společensky výlučnou korporací.⁷²⁾ Mezi členy byli šlechtici z okruhu dvora krále Václava IV., členové z významných pražských patricijských rodin a z vyšehradského kléru a proboštů. Členové bratrstva nosili specifické odznaky a měli blízko ke šlechtickým bratrstvům a dvorským řádům.⁷³⁾ Smil z Volfemberka patřil ke dvořanům Václava IV., a proto nepřekvapuje ani slohová orientace malíře, i když ve srovnání s Václavovými rukopisy v mnohem skromnějším kresebném provedení. Datování malby v Borovsku ovlivnila také podoba erbu Pročka z Volfemberka, který se tvarem odlišuje od erbů z první poloviny 14. století. V Borovsku na rozdíl od starších erbů s ostrou špičkou je erb v dolní části proveden více zaoblenou linií, což datování erbu posunuje až do poslední třetiny 14. století.

Domnívám se, že votivní obraz s řadou modlících se rytířů mohl být namalován v posledních desetiletích 14. století. Podobně V. Tobiášová nevyloučila, že malbu v litomyšlské kapli sv. Josefa mohl objednat až biskup Jan IV. Železný v roce 1388. Byl rovněž členem Bratrstva obruče a kladiva jako Smil z Volfemberka a měl asi podíl i na realizaci nástěnných maleb v Morašicích v roce 1393. V Morašicích zaujala především kompozice Bolestného Krista obklopeného nástroji umučení, mezi nimiž se nachází také rouška na zavázání Kristových očí v podobě točeni-
ce.⁷⁴⁾ Ještě výraznější točenice se dochovala na titulním foliu iluminovaného *Kodexu biskupa Jana IV. Železného*

z let 1388–1395. Klečící objednavatel rukopisu, biskup Jan IV., je zde zobrazen před polopostavou Bolestného Krista vkomponovaného do iniciály. Ve spodní vegetabilní borduře, rámuující úvodní stranu, je mnohem náročněji provedená točenice jako emblém nebo devíza samotného biskupa. Na vnější svislé borduře titulního listu jsou připojené dva erby litomyšlského biskupství a osobní erb biskupa, který pocházel z významného měšťanského rodu Benešovských. Velmi kvalitní stamský rukopis biskupa Jana IV. Železného nedávno analyzovala M. Studníčková, která se podrobněji věnovala osobě objednavatele a výzdobě i obsahu jednotlivých spisů, které byly do *Kodexu* zařazeny.⁷⁵⁾ Hypoteticky můžeme předpokládat, že také rytíři v Borovsku poklekli před postavou Bolestného Krista, spojeného často se svátkem Těla a Krve Páně (Božího těla), slaveného vždy ve čtvrtek po svátku Nejsvětější Trojice. Mohl být podobný Bolestnému Kristu s Arma Christi (nástroje umučení Krista), namalovanému na severní stěně presbytáře kostela v Morašicích a nad sanktuariem, které sloužilo k ukládání hostie a mešního vína. Mladší analogii malby v Borovsku představuje nástěnná malba zobrazující řadu modlících se rytířů a donátorů z rodu pánů z Kunštátu na jižní stěně presbytáře zrušeného kostela ve Žďáru nad Sázavou. Rytíři v pokleku měli všichni od kolenou dolů připojené štíty stejného tvaru, ale jejich pole zůstala prázdná, očekávaná figura tří pruhů černé barvy zřejmě nebyla realizovaná. Štíhlé a protáhlé postavy rytířů určila především výrazná obrysová linie, přiléhavá zbroj, volné cípy podobné pachům doby Václava IV. a typ účesu připomínající dobu Ladislava Pohrobka, a mladého Jiřího z Poděbrad a Kunštátu. Malbě se v citovaném článku z roku 2014 věnovala L. Šimo. (obr. 14)

Původ rodu rytířů z Volfemberka (počeštěnou verzi predikátu zavedl A. Sedláček, ve středověku ovšem byli v písemných pramenech psáni z *Wolffsbergu* nebo z *Wolffenberka*) je nejasný. Nevíme, zda se jednalo o českou, anebo původem německou šlechtu, v polovině 14. století již delší čas tzv. naturalizovanou v českém království. Jejich přídomek neumíme spojit s nějakou konkrétní „Vlčí horou“ v Čechách. Mnoho neprozrazují ani v rodě běžná jména Proček, Markvart nebo Erhard, oblíbená jak v česky, tak v německy hovořícím prostředí. Ostatní osobní jména (Mikuláš, Jan) jsou buď indiferentní, anebo typická spíše pro českojazyčné prostředí (Bohuslav, Jaroslav, Smil, Zdeněk). Přesto by nemělo být přehlédnuto, že Proček (II.) používal pečeť s německým opisem.⁷⁶⁾ Stejně tak může být vzato v úvahu, že rod udržoval kontakty s dolnobavorským prostředím. Dne 21. března 1378 se Proček (II.) zdržoval ve Vilshofenu nad Dunajem. Toho dne jistý *Sweiker Tuszel von Saldenaw* nechal vyhotovit listinu, v níž obdaroval vilshofenskou kanonii třemi domy ve městě, včetně vlastního obydlí. O svědectví požádal místní šlechtu z rodů Mauternů a Ratawů, ale jako první přivěsil svou pečeť se vzpřímeným vlkem na štítě rytíř Proček z Volfemberka.⁷⁷⁾ Záznam nikterak nenaznačuje,

70) C. Brinken – D. Flühler-Kreis, Die Manessische Liederhandschrift in Zürich. Zürich 1991, s. 174. Rukopis pochází z 1. třetiny 14. stol.

71) Tamtéž.

72) H. Pátková, Bratrství ke Cti Božie. Poznámky ke kulturní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách. Praha 2000, s. 16.

73) M. Studníčková, Stamský rukopis litomyšlského biskupa Jana Železného, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., 2020, o. c. v pozn. 44, s. 53–60.

74) K. Stejskal, Nástěnné malby v Morašicích a některé otázky českého umění z konce 14. století, Umění VIII, 1960, s. 135–160; K. Benešová, Drobná poznámka k původnímu významu točeni-
ce, in: K. Horníčková – M. Šroněk edd., o. c. v pozn. 26, s. 371–381.

75) M. Studníčková, o. c. v pozn. 73, s. 53–60.

76) Viz vyobrazení: A. Sedláček, o. c. v pozn. 19, s. 233, tab. 107-5; opis: + S. Procck von. wolffen[er]ch. Pečeť otištěná ve vosku přírodní barvy je přivěšena k listině z 21. března 1378, vydané patrně ve Vilshofenu; uložena v Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, fond: Kollegiatstift Vilshofen – Urkunden (1310–1787), inv. č. 61.

Obr. 14: Žďár nad Sázavou – cisterciácký klášterní kostel, presbytář, nástěnná malba donátorů, čtyřicátá – padesátá léta 15. století (foto D. Prix, 2016).

že by Proček nebyl počítán k příslušníkům regionálního bavorského rytířstva.

Zakladateli rodové moci v Čechách byli asi Proček (I.) z Volfemberka a jeho bratři Markvart (I.) a Bohuslav (I.) z Hrádku, působící před rokem 1356 a držící statky na pomezí pražské a litomyšlské diecéze.⁷⁸⁾ Hrádek Odranec přitom ležel jen 2,5 km severně od Borovska na protějším břehu Želivky.⁷⁹⁾ Nevíme, zda část Borovska s hradem získali teprve tyto bratři, nebo už dříve jejich neznámí předkové. Proček s Markvartem drželi Borovsko, včetně podílu na podací právu ke kostelu sv. Petra a Pavla, již před 20. zářím 1364. V dohodě s Petrem ze Želče, jemuž náležel rovněž díl patronátu, navrhli po odchodu borovského faráře Pertolda jako kandidáta na úřad rektora kostela Pročkova syna a Markvartova synovce Bohuslava (II.), což konzistoř potvrdila 20. září 1364.⁸⁰⁾ Žádost pražského arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi o nějaké vhodné obročí pro Bohuslava z Borovska, kterou registrovala a vyřídila papežská kancelář v Avignonu 6. června 1365, dokládá, že Bohuslav (II.) byl synem Pročkovým.⁸¹⁾ Už 17. července 1367 však Bohuslav odešel z Borovska na faru v Bělči u Zbečna.⁸²⁾ Mezitím se bratři před létem 1367 podělili

o rodové majetky tak, že Proček (I.) převzal Hrádek Odranec,⁸³⁾ zatímco Markvart (I.) se usadil v Borovsku a zmíněného 17. července 1367 společně se spoluvlastníky patronátního práva – Petrem ze Želče a blíže neznámým Vršem – představil konzistoři kněze Vavřince jako nového faráře v Borovsku.⁸⁴⁾ Proček (I.) žil ještě 30. června 1372, kdy s bratrem Markvartem (I.) nechali potvrdit k faře v Hrádku Odranci kněze Petra ze Zruče,⁸⁵⁾ ale někdy poté zřejmě zesnul. Zanechal potomky, jejichž poručníkem se stal johanita Markvart (II.) z Borovska, který za ně 22. června 1377 vykonal podací právo ke kostelu v Borovsku, kam po dohodě s Petrem ze Želče a Bohuslavem (III.) z Volfemberka po odchodu faráře Vavřince dosadil kněze Jana.⁸⁶⁾ Zdá se, že tou dobou už byl mrtev také Bohuslav (I.) z Hrádku.

Nevíme spolehlivě, zda zmíněný Markvart (II.) z Borovska, doložený v letech 1374–1391, člen řádu johanitů a na podzim 1380 krátce komtur ve Strakonicih,⁸⁷⁾ byl Pročkovým bratrancem či synovcem. Zdá se ale, že k Pročkovým potomkům můžeme počítat Smila z Volfemberka, v roce 1377 ještě nedospělého, který dosáhl plnoletosti asi kolem roku 1380 a 1. dubna 1382 v Praze připojil svou pečeť s šikmo vztyčeným vlkem k listině, kterou předáci Bratrstva obruče a kladiva se souhlasem krále Václava IV. založili uprostřed tržiště Nového Města pražského kapli Božího těla.⁸⁸⁾ Smil žil ještě 21. října 1385, kdy prodal ně-

77) Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, fond: Kollegiatstift Vilschofen – Urkunden (1310–1787), inv. č. 61: „... Insigel vns auch mit der vesten ritter herrn Proczgen von Wolfenberg herrn Wilhalm der mautern von Chaczenperg herrn Wilhalm von Rataw vnd auch dez erbern knecht Stepphan dez mautern von Chaczenberg Insigeln...“ Je to jediný zatím známý doklad Pročkovy pečeti; viz A. Sedláček, *Atlas erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 3. Atlas erbů. Čechy 2* (V. Růžek ed.), Praha 2002, s. 415, ovšem s chybným datem vydání listiny.

78) *Libri confirmationum* (dále jen LC) I/1. *Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus* (1354–1362). F. A. Tingl ed., Pragae 1867, s. 3.

79) A. Sedláček, o. c. v pozn. 8, s. 195–196.

80) LC I/2, s. 53–54.

81) *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* (dále jen MVB) III/1. *Acta Urbani V. 1362–1370*. J. Prochno ed., Pragae 1944, s. 325–326, č. 543: „... Item quatenus Bohuslao Bracconis de Borouska, presbytero Pragensis dioc., de beneficio ecclesiastico cum cura etc...“

82) LC I/2, s. 88. Bohuslav byl v pramenech naposledy zachycen 9. října a 5. listopadu 1379; viz *Soudní akta konsistoře pražské I.* (1373–1379). *Acta iudiciaria Consistorii Pragensis*. Z rukopisů archivu kapitolského v Praze, Historický archiv 1. F. Tadra ed., Praha 1893, s. 310, 314.

83) Viz LC II, s. 18.

84) Tamtéž.

85) LC II, s. 78.

86) LC III, s. 75.

87) *Soudní akta konsistoře pražské I.* o. c. v pozn. 82, s. 105, č. 173; DD I, s. 254–255, č. 77; též *Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých I. Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum*. J. Emler ed., Praha 1870, s. 541.

jaké pozemky ve Štípoklasech u Zbraslavic rytíři Mikuláš Kolovratovi z Chřenovic a jeho kaplanovi Frenclinovi.⁸⁹⁾ Dalším Pročkovým synem, roku 1377 rovněž ještě nezletilým, byl pravděpodobně Markvart (III.) z Volfemberka. Dospělým se stal možná již před 11. říjnem 1380, kdy se podílel na koupi části Borovska, kterou do té doby držel johanita Markvart (II.).⁹⁰⁾ Práva a nároky Markvarta (III.) byly ohroženy v roce 1393, kdy zemřel strýc Markvart (I.) a královský úřad v Čáslavi 13. října prohlásil jeho pozůstalost v Borovsku za tzv. uprázdněný statek. Markvart (III.) se tehdy spojil se synovcem Erhardem z Volfemberka a u dvorského soudu podali protest. V následném řízení pak s odkazem na závazné zápisy v zemských deskách prokázali oprávněnost svých nároků a držbu v Borovsku uhájili i proti vůli krále Václava IV.⁹¹⁾ K tomuto majetku náležela čtvrtina hradu Borovska, podíl na městečku Borovsku a část patronátního práva ke kostelu sv. Petra a Pavla tamtéž.

K vrstevníkům rytíře Smila náleželi Proček (II.) z Volfemberka, Markvart (IV.) řečený Synovec a Bohuslav (III.) rovněž zvaný Synovec, pravděpodobně synové Bohuslava (I.). O Bohuslavovi (III.) víme jen, že 22. června 1377 mu náležela část podacího práva k borovskému kostelu⁹²⁾ a že byl ženatý s paní Annou, dcerou Alše z Otice, které 16. června 1384 pojistil věno ve výši 150 kop grošů na Borovsku, a to na poplužním dvoře a třech čtvrtinách hradu Borovska. Někdy potom ovšem zemřel a vdova Anna se výplaty svého podílu domáhala ještě 20. prosince 1393. Tehdy svůj nárok řádně obhájila i proti královské komoře.⁹³⁾ Proček (II.) je poprvé doložen 30. června 1372,⁹⁴⁾ kdy mu náležel podíl na patronátu kostela v Hrádku Odranci. Patrně to byl právě on, kdo v roce 1378 pečetil v bavorském Vilshofenu. V roce 1380 se podílel na koupi části Borovska od Markvarta (II.) a 21. října 1385 odsouhlasil bratranci Smilovi prodej čtvrtiny lánu pozemků ve Štípoklasech.⁹⁵⁾ Předpokládám, že v roce 1393 již byl mrtev, protože nebyl jmenován mezi členy rodu, kteří koncem roku 1393 vyvinuli značné úsilí, aby proti králi obhájili rodové nároky na dědictví po Markvartovi (I.).

V devadesátých letech 14. století se složitá majetková situace v Borovsku a Hrádku Odranci zjednodušila. Ze známých písemných pramenů se zdá, že koncem roku 1393 byli z potomků Bohuslava (I.) a Pročka (I.) aktivní již jen Bohuslavův vnuk Erhard a Pročkův syn Markvart (III.) z Volfemberka. Markvart někdy po 20. prosinci 1393 zesnul,⁹⁶⁾ a tak v Čechách na rodových majetcích kolem roku

1400 vládl především Erhard usazený na Odranci, který sice žil ještě 11. března 1407, přece jen však ztrácel na bohatství i prestiži a byl označován již jako *armiger*.⁹⁷⁾

V dosavadním výkladu byl jen málo naznačen osud Markvarta (I.) z Volfemberka, který přitom udělal pozoruhodnou kariéru i mimo omezený prostor v povodí Želivky. Relativní blízkost litomyšlského biskupství asi zapříčinila, že na schopného Markvarta (I.), sídlícího v Borovsku a udržujícího si práva i na Hrádku Odranci, si vzpomněl bývalý litomyšlský biskup a kancléř českého království Jan ze Středy, který v roce 1364 přesídlil ke katedrále v Olomouci. Ten Markvartovi nabídl možnost působení v olomouckém biskupství. Markvarta na Moravě potkáváme od 20. května 1371,⁹⁸⁾ patřil tam k věrným družníkům a nejbližším rádcům hned několika olomouckých biskupů a záhy se zapojil do činnosti manského soudu v Kroměříži.⁹⁹⁾ Z biskupovy přízně získal rozsáhlejší léno na severovýchodě Moravy rozprostřené mezi Ostravou a Místkem, jehož centrem byla tvrz v Paskově. Asi i v souvislosti s respektovaným Markvartovým postavením byla papežem vyslyšena prosba, kterou se Markvartův syn Jaroslav v létě 1372 dožadoval kanovníckého místa v Olomouci.¹⁰⁰⁾ Markvarta (I.) si na Moravě považovali, na manském soudě v Kroměříži jej titulovali jako „pána“ (*dominus*) nebo jako „urozence“ (*nobilis*) a v soudních lavicích zasedal ve společnosti nejbohatších a nejvlivnějších pánů z rodů z Kravař, ze Šternberka, z Dubé, z Fulštejna či z Kunštátu, téměř vždy před ostatními many z řad rytířstva či panošů. Lenní knihy jej zaznamenaly ve více než sedmi desítkách případů.¹⁰¹⁾ Odrazem Markvartova postavení se stala skutečnost, že jeho syn Jošt z Volfemberka v letech 1391–1394 zastával úřad maršálka olomouckého biskupství, tedy jakéhosi biskupova náměstka ve světských záležitostech a v případech, že nedoprovázel episkopa po dobu jeho nepřítomnosti v diecézi, společně s hejtmanem biskupských statků vlastně regenta dočasné profánní správy biskupství. Přestože Markvarta povinnosti poutaly hlavně k Moravě, udržoval i vazby k českým majetkům v Borovsku a v Hrádku Odranci. Ale snad právě pro jeho aktivity na Moravě – jakmile mezi 25. březnem a 13. říjnem 1393 zesnul – nechal král Václav IV. prohlásit jeho dědictví v Borovsku za tzv. odúmrf.¹⁰²⁾ Do jisté míry to souviselo s tím, že Markvartův syn Jaroslav byl duchovním a hlavní dědic Jošt byl vázán k Moravě, kde teprve v září 1395 za sebe i jménem nezletilých bratrů složil manskou přísahu z držení dědictví po zesnulém otci, jež zahrnovalo sídelní tvrz a dvůr v Paskově, vsi Sviadnov a Hrabůvku, díly vsí Hrabové a Staré Bělé a části Choryně, Ústí a Lhoty na východní Moravě.¹⁰³⁾ Jošt sám a později i jeho bratr Jan

88) Univerzita Karlova Praha, fond: Listiny (1355–1960), sign. I/16. Vyobrazení pečeti viz A. Sedláček, o. c. v pozn. 19, s. 186, tab. 60–7.

89) Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. (dále jen LE) Liber II. (1375–1388). C. Borový ed., Praeae 1878, s. 226, č. 384.

90) DD I, s. 254–255, č. 77; srov. A. Sedláček, o. c. v pozn. 8, s. 189.

91) DD I, s. 254–255, č. 77.

92) LC III, s. 75.

93) DD I, s. 254–255, č. 77.

94) LC II, s. 78.

95) LE II, s. 226, č. 384.

96) S Markvartovým úmrtím mohla souviset skutečnost, že v letech 1395–1412 spravoval Borovsko Jošt ze Soutic, LC V, s. 214; B. Balbinus, Miscellanea historica Bohemiae I. V. Parochialis et sacerdotalis in duas divisus partis. Praeae 1683, s. 263; Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých II. Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. J. Emler ed., Praha 1872, s. 91.

97) LC VI, s. 203; k 19. listopadu 1399 viz B. Balbinus, o. c. v pozn. 96, s. 264. Srov. A. N. Vlasák, o. c. v pozn. 3, s. 84. Erhard byl ženatý s Kateřinou (ze Soutic), zemřel před 20. říjnem 1414 a zanechal syny Zdeňka a Markvarta (V.) působící v první polovině 15. století; viz B. Balbinus, o. c. v pozn. 96, s. 200.

98) Die ältesten Belehungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz (dále jen LB) II. Lehengerichtsbücher. K. Lechner ed., Brünn 1902, s. 47.

99) Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens X. (1367–12. 11. 1375). V. Brandl ed., Brünn 1878, s. 196–197, č. 172.

100) MVB IV/2, s. 296, č. 515.

101) Srov. LB I; LB II.

102) DD I, s. 254–255, č. 77.

a synovec Mikuláš spojili své osudy především s Moravou a do dění kolem Borovska už nezasáhli.¹⁰⁴⁾

Shrneme-li předběžné šetření kolem rodu rytířů z Volfemberka, jež jistě budoucí specializované historické a historicko-genealogické bádání doplní, upřesní nebo i opraví, potom je zjevné, že v osmdesátých a na počátku devadesátých let 14. století mezi nimi působilo hned několik osobností, které mohly nechat namalovat v presbytáři kostela v blízkosti oltáře memoriálně-votivní malbu členů rodu v dobově pokročilém stylu, která měla připomínat jejich společenské postavení a pomyslně vybízet k modlitbám za spásu duší předků i donátorů, otevírajícím tak zachyceným postavám cestu k věčnému spasení. Nevíme přesně, zda objednavateli maleb byli Smil, zapojený do činnosti prestižního Bratrstva kladiva a obruče v Praze (doložen 1382–1385), Proček (II.) z Volfemberka (zachycen 1372–1385), vlivný Markvart (I.; uveden 1356–1393) nebo

Pročkův dědic Markvart (III.; zmíněn 1380–1393/1395). Přesto malby upomínají na příslušníky nikoliv nevýznamné šlechty, kteří mimo jiné prostřednictvím nástěnných maleb v rodovém kostele mínili navěky uchovat vzpomínku na své společenské postavení. S ohledem na skutečnost, že od poloviny devadesátých let 14. století již patronátní právo ke kostelu v Borovsku, ani podstatnou část majetků v městečku Volfemberkové nedrželi, lze mít za to, že zmíněné nástěnné malby v borovském kostele vznikly před rokem 1395.¹⁰⁵⁾

PHDR. DALIBOR PRIX, CSc.: ÚSTAV DĚJIN UMĚNÍ AV
ČR, V. V. I., HUSOVA 4, PRAHA 1
PRIX@UDU.CAS.CZ

PHDR. ZUZANA VŠETEČKOVÁ: HISTORIČKA UMĚNÍ
ZUZANAVSETECKOVA@SEZNAM.CZ

PRAMENY

- Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, fond: Kollegiatstift Vilshofen – Urkunden (1310–1787), inv. č. 61.
Národní archiv Praha, fond: Stabliní katastr Čech – Borovsko, indikační skica mapy stabilního katastru, sign. CAS048018380.
Univerzita Karlova Praha, fond: Listiny (1355–1960), sign. I/16.
Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI/1 (1278–1283). Z. Sviták – H. Krmičková – J. Krejčíková – J. Nechutová edd., Praze 2006.
Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens X. (1367–12. 11. 1375). V. Brandl ed., Brünn 1878.
Die ältesten Belehnungs- und Lehnengerichtsbücher des Bisthums Olmütz I. Belehnungsbücher. K. Lechner ed., Brünn 1902.
Die ältesten Belehnungs- und Lehnengerichtsbücher des Bisthums Olmütz II. Lehnengerichtsbücher. K. Lechner ed., Brünn 1902.
Libri confirmationum I/1. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1354–1362). F. A. Tingl ed., Praze 1867.
Libri confirmationum I/2. Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1363–1369). J. Emler ed., Praze 1874.
Libri confirmationum II. Liber secundus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1369–1373). F. A. Tingl ed., Praze 1868.
Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim III–IV. Liber tertius et quartus ab anno 1373 usque ad annum 1390. J. Emler ed., Praze 1879.
Libri confirmationum V. Liber quintus confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus (1393–1399). F. A. Tingl ed., Praze 1866.
Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim VI. Liber sextus ab anno 1399 usque ad annum 1410. J. Emler ed., Praze 1883.
Libri erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber II. (1375–1388). C. Borový ed., Praze 1878.
Monumenta Vaticana res gestas Bohemias illustrantia. III/1. Acta Urbani V. 1362–1370. J. Prochno ed., Praze 1944.
Monumenta Vaticana res gestas Bohemias illustrantia IV/II. Acta Gregorii XI pontificis Romani 1370–1378. C. Stloukal ed., Praze 1949–1953.
Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých I. Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. J. Emler ed., Praha 1870.
Pozůstatky desk zemských království českého r. 1541 pohořelých II. Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum. J. Emler ed., Praha 1872.

- První kniha provolací desk dvorských z let 1380–1394. Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích XXXI. G. Friedrich ed., Praha 1921.
Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310). J. Emler ed., Praze 1882.
Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecezí pražské. W. W. Tomek ed., Praha 1873.
Soudní akta konsistoře pražské I. (1373–1379). Acta judiciaria Consistorii Pragensis. Z rukopisů archivu kapitulního v Praze. Historický archiv I. F. Tadra ed., Praha 1893.

LITERATURA

- Balbinus, B. 1683: Miscellanea historica Bohemiae I. V. Parochialis et sacerdotalis in duas divisus partis. Praze.
Baletka, T. 2012: Jošt Lucemburský – markrabě moravský, braniborský a král římský, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., Lucemburkové. Praha, s. 719–731.
Bartlová, M. 2001: Pochtivé obrazy. Deskové malířství v Čechách a na Moravě 1400–1460. Praha.
Beck, H. – Bredekamp, H. 1975: Kunst um 1400 am Mittelrhein. Ein Teil der Wirklichkeit. Frankfurt am Main.
Benešová, K. 2007: Drobná poznámka k původnímu významu točnice, in: K. Horníčková – M. Šroněk edd., Žena ve člu. Sborník Hany J. Hlaváčkové, Praha, s. 371–381.
Benešová, K. 2007: St. George the Dragon-slayer at Prague Castle – the eternal Pilgrim without a Home?, Umění LV, s. 28–39.
Beran, Z. 2010: Poslední páni z Michalovic. Jan IV († 1435/1436) a Jindřich II. († 1468). České Budějovice.
Beránek, J. – Macek, P. – Pachner, J. 2001: Terénní průzkum středověké sakrální architektury v okrese Chomutov, in: J. Homolka – M. Hrubá – P. Hrubý – M. Ottová edd., Ústecký sborník historický 2001. Gotické umění a jeho historické souvislosti I. Ústí nad Labem, s. 449–475.
Borovský, T. 2014: Víra a zbožnost středověkého šlechtice, in: M. Konečný ed., V erbů tří pruhů. Páni z Kunštátu a jejich hrad. Průvodce expozicí. Kroměříž, s. 73–92.
Brinken, C. – Flühtler-Kreis, D. 1991: Die Manessische Liederhandschrift in Zürich. Zürich.
Claviez, U. 1976: Die Wandmalereien der Veitskapelle in Stuttgart-Mühlhausen. Tübingen.
Dlouhoveský, J. I. 1673: Svatých těl ostatkův Reliquií, podle Tomasse Pessyny z Čechorodu, které v kostele hlavním S. Wita na hradě Pražském uctí se chowagi. Praha.
Domanski, K. – Krenn, M. 2000: Die Profanen Wandmalereien im Westpalast, in: H. Rizzolli ed., Schloss Runkelstein. Die Bilderburg. Bozen, s. 51–98.

103) LB I, s. 15.

104) K moravské větvi rytířů z Volfemberka zvláště J. Pilnáček, Rody starého Slezska 3 (K. Müller ed.). Brno 19932, s. 911–912, byť s řadou chyb.

105) Podle rozložení barevných skvrn a sporých pozůstatků štětcem

načrtnutých linií se zdá, že také na štítu u nohou první klečící postavy na východě byl původně namalován vztyčený vlk; nelze proto spekulovat, že by malby objednal např. Jošt ze Soutic po roce 1395.

- Domasłowski, J. 2004: Toruń, Kościół Franciszkanów p. w. Panny Marii, in: A. S. Labuda – K. Secomska edd., *Malarstwo gotyckie w Polsce II. Katalog zabytków. Dzieje sztuki polskiej II. 3.* Warszawa, s. 103–104.
- Durdík, T. 2006: Borovsko, okr. Benešov, in: D. Dreslerová, *Výzkumy v Čechách* 2003, Praha, s. 21, č. 43.
- Durdík, T. 2008: Borovsko, okr. Benešov, in: D. Dreslerová ed., *Výzkumy v Čechách* 2005, Praha, s. 20, č. 39.
- Durdík, T. 2011: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 4. Praha.
- Dvořáková, V. 1961: Karlštejnské schodištní cykly. K otázce jejich vzniku a slohového zařazení. *Umění* IX, s. 109–171.
- Elbel, P. 2012: Jan Soběslav a Prokop, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., *Lucemburkové*. Praha, s. 710–718.
- Fajt, J. ed. 1997: *Magister Theodoricus*. Dvorní malíř císaře Karla IV. Praha.
- Fajt, J. 2006: Umění a reprezentace ve vrcholném středověku, in: Š. Chlumská ed., *Čechy a střední Evropa 1200–1550*. Praha, s. 13–76.
- Fajt, J. ed. 2006: Karel IV. Císař z Boží milosti. Kultura a umění za vlády posledních Lucemburků. 1310–1437. Praha.
- Faktor, O. 2016: Středověká nástěnná malba v jihozápadních Čechách (okresy Klatovy, Prachovice, Strakonice). Disertační práce, Ústav pro dějiny umění, Filozofická fakulta Karlovy Univerzity v Praze, rkp.
- Felcman, O. a kol. 2011: Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu. Praha – Hradec Králové.
- Fiala, M. 1989: Heroltské figury ve znacích měšťanů Starého Města pražského v době předhusitské, in: *Heraldická ročenka* 1989, s. 29–44.
- Guldán, E. 1968: „Et verbum caro factum est“. Die Darstellung der Inkarnation Christi in Verkündigungsbild, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* LXIII, č. 3–4, s. 147–167.
- Hledíková, Z. 1984: Fundace pražských měšťanů do roku 1419, *Documenta Pragensia* IV, s. 121–137.
- Hlobil, I. 2007: Die tschechische Kunstforschung und die Bronze-Gruppe des hl. Georg auf der Prager Burg, *Umění* LV, s. 3–27.
- Hlobil, I. – Chotěbor, P. 2019: Náhrobky přemyslovských panovníků v katedrále sv. Víta – memoriální funkce a sochařská imaginace, in: K. Kubínová – K. Benešová ed., *Imago, imagines: Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století II*. Praha, s. 340–367.
- Hník, P. 2003: Historie, přítomnost a význam kostela sv. Mikuláše ve Starém Svojanově. Praha.
- Homolka, J. 1974: Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách. K problematice společenské funkce výtvarného umění v předhusitských Čechách. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia* LV – 1974. Praha.
- Chotěbor, P. – Svoboda, L. – Úlovec, J. 2000: *Encyklopedie českých tvrzí II*. K-R. Praha.
- Kabát, J. – Slepíčka, K. 1969: Terénní průzkum pravěkých a středověkých nemovitých památek v okrese Benešov, in: *Výzkumy v Čechách* 1969, Praha, s. 199–253.
- Kibic ml., K. 2010: Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 17. Praha.
- Kibic ml., K. – Vaněk, V. 2012: Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku. Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností 19. Praha.
- Klemm, E. 1996: Heinrich von München, Světová kronika, in: *Deutsche Weltchroniken des Mittelalters*. München.
- Knořlíček, T. 2001: Gotická nástěnná malba na Chrudimsku, Pardubicku a Havlíčkovsku 1300–1420. Diplomová práce, Katedra dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, rkp.
- Knořlíček, T. 2009: Malířská výzdoba kostela sv. Bartoloměje v Kuněticích, *Umění* LVII, s. 537–548.
- Knořlíček, T. 2014: K problematice šíření tzv. měkkého stylu. Nástěnné malířství ve východních Čechách v letech 1370–1420, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550*. Hradec Králové, s. 166–174.
- Knořlíček, T. 2020: Bezčasí navzdory? K chronologii středověké nástěnné malby ve východních Čechách, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Uprostřed Koruny české. Kolektivní monografie NAKI II*. Prostějov, s. 113–122.
- Kofler Engel, W. 2008: Le pitture murali di Castel Lichtenberg, in: *Stiftung Bozner Schlösser, La cavalleria nel Tirolo. Studi storico culturali di Castel Roncolo I*. Bolzano, s. 85–108.
- Kořán, I. 1987: Vyšehradské inventáře mezi gotikou a barokem, *Umění* XXXV, s. 540–547.
- Krása, J. 1964: Paintings outside the Court Circle 1350–1378, in: V. Dvořáková – J. Krása – A. Merhautová – K. Stejskal, *Gothic Mural Painting in Bohemia and Moravia 1300–1378*. London, s. 130–131, 147.
- Krása, J. 1970: *Kodex Gelenhausenův*, in: J. Pešina – J. Homolka edd., *České umění gotické 1350–1420*. Praha, s. 300–301.
- Krása, J. 1971: Rukopisy Václava IV. *Edice České dějiny*, sv. 44. Praha.
- Krása, J. 1972, dotisk 1974: *Rukopisy Václava IV*. Praha.
- Krása, J. 1977: Borovsko, in: E. Poche a kol., *Umělecké památky Čech*. I. A-J. Praha, s. 109.
- Krása, J. 1981: Les Rapports de Tomaso da Modena avec les Pays Transalpins, in: R. Gibbs, *L'occhio di Tomaso. Sulla formazione di Tomaso da Modena*. Tarvisio, s. 331–369.
- Kroupová, J. – Kroupa, P. 2011: Načeradec, kostel sv. Petra a Pavla, in: Z. Všeckáková a kol., *Středověké nástěnné malby ve středních Čechách*. Praha, s. 219–220.
- Kuča, K. 1996: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. A-G. Praha, s. 195–196.
- Lauer, R. 1983: Sv. Kateřina, sv. Barbora, archanděl Gabriel, sv. Jiří, sv. Quirinus, archanděl Michael, prorok, vyzvánějí anděl, Kolín, dóm, Petrský portál, in: A. Legner – J.-H. Baumgarten edd., *Parlérovské umění z Porýní. Edice Výstavy 57*. Praha – Kolín nad Rýnem, s. 71–76, č. katalogu 2–9.
- Macek, P. – Zahradník, P. 1995: Bývalý augustiniánský klášter v Litomyšli a jeho stavební proměny, *Průzkumy památek* II, č. 1, s. 3–20.
- Machilek, F. 2006: Bischof Lamprecht von Brunn († 1399), Prag und die Luxemburger, in: K. Neubauer ed., *Die Wandmalereien in der Kaiserpfalz Forchheim*. Forchheim, s. 68–93.
- Marosi, E. 1999: Problem der Prager St.-Georg-Statue aus dem Jahre 1373, *Umění* XLVII, s. 389–399.
- Matějček, A. 1950: *Desková malba 1350–1450*. Praha.
- Mezník, J. 1990: *Praha před husitskou revolucí*. Praha.
- Mezník, J. 1999: *Lucemburská Morava (1310–1423)*. Praha.
- Nachtmannová, A. 2019: Borovsko – kostel, šlechtické sídlo a hospodářský dvůr. Archivní rešerše. Praha, rkp. uložen v NPÚ ÚOP SČ v Praze, reg. č. 461.
- Nejedlý, M. 2007: Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků. Praha.
- Nejedlý, M. 2012: Rodová pověst Lucemburků o víle Meluzíně, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., *Lucemburkové*. Praha, s. 785–787.
- Otavský, K. 2006: Sborník šesti traktátů Tomáše ze Štítného, in: J. Fajt ed., Karel IV. Císař z Boží milosti. Kultura a umění za vlády posledních Lucemburků. 1310–1437. Praha, s. 130–131.
- Pachner, J. – Sedláček, H. 2013: *Opevněné kostely na Chomutovsku*. Chomutov.
- Pařížková Čevonová, J. 2020: Kaple Jana ze Středy v klášteře augustiniánů v Litomyšli, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Uprostřed Koruny české. Kolektivní monografie NAKI II*. Prostějov, s. 85–92.
- Pátková, H. 2000: Bratrství ke Cti Boží. Poznámky ke kulturní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách. Praha.
- Pešina, J. 1970: *Desková malba*, in: J. Pešina – J. Homolka edd., *České umění gotické 1350–1420*. Praha, s. 202–243.
- Pešina, J. 1970: Epitaf Jana z Jeřeně, in: J. Pešina – J. Homolka edd., *České umění gotické 1350–1420*. Praha, s. 232.
- Pešina, J. 1982: Mistr Vyšebrodského oltáře. Praha.
- Pešina, J. 1984: *Desková malba*, in: R. Chadřaba – J. Krása edd., *Dějiny českého výtvarného umění I/1. Od počátků do konce středověku 2. Gotické umění od poloviny 13. století do roku 1420*. Praha, s. 355–397.
- Pilnáček, J. 1932: *Rody starého Slezska 3* (K. Müller ed.). Brno.
- Plachá-Gollerová, J. 1934: Nástěnné malby v kostele sv. Mikuláše ve Starém Svojanově, in: *Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1933*, Praha, s. 41–44.
- Plátková, Z. 1977: Nástěnné malby v Čechách a na Moravě 1390–1420. Disertační práce, Katedra dějin umění na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, rkp.
- Plátková, Z. 1979: Nástěnné malby v kostele sv. Václava na Zderaze, *Umění* XXVII, s. 215–228.
- Plátková, Z. 1980: Nástěnné malby v kostele sv. Jakuba v Libiři, *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica* 4–1980. Příspěvy k dějinám umění III, Praha, s. 137–181.
- Rasmo, N. 1975: *Runkelstein. Kultur des Etschlandes VI*. Bozen.
- Reichertová, K. 1972: Archeologické záchranné výzkumy v povodí Želivky, in: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 13, Jemniště, s. 133–134.

- Rettich, E. – Klapproth, R. – Ewald, G. 1992: *Alte Meister*. Stuttgart.
- Rizzolli, H. ed. 2000: *Schloss Runkelstein. Die Bilderburg*. Bozen.
- Royt, J. 2005: Jan Očko z Vlašimi jako objednavatel uměleckých děl. Votivní deska Jana Očka z Vlašimi – jednota sacerdotia a impéria, in: L. Bobková – M. Holá edd., *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám. Praha – Litomyšl, s. 259–264.
- Royt, J. 2006: Syn Meluzíny. K ikonografii panovnícké ideologie Lucemburků, in: Z. Všečeková ed., *Schodištní cykly Velké věže hradu Karlštejna*. Průzkumy památek XIII, příloha, s. 91–95.
- Royt, J. 2013: *Mistr Třeboňského oltáře*. Praha.
- Růžek, V. 1988: Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361, in: *Sborník archivních prací XXXVIII*, s. 37–311.
- Sachs, H. – Badstübner, E. – Neumann, H. 1973: *Christliche Ikonographie in Stichworten*. Leipzig.
- Samek, B. 1999: *Umělecké památky Moravy a Slezska 2*. J/N. Praha.
- Sedláček, A. 1900: *Hrady, zámky a tvrze království Českého XII. Čáslavsko*. Praha.
- Sedláček, A. 1908: *Místopisný slovník historický království Českého*. Praha.
- Sedláček, A. 2002: *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 3*. Atlas erbů. Čechy 2 (V. Růžek ed.). Praha.
- Sedláček, A. 2003: *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty 5*. Atlas pečeti. Soupis, rejstřík, faksimile (V. Růžek ed.). Praha.
- Schaller, J. 1787: *Topographie des Koenigreichs Boehmen, darinn alle Staedte, Flecken, Herrschaften, Schloeßer, Landgueter, Edelsitze, Kloester, Doerfer, wie auch verfallene Schloeßer und Staedte unter den ehemaligen, und jetzigen Benennungen samt ihren Merkwuerdigkeiten beschrieben werden*. VI. Czaslauer Kreis. Prag – Wien.
- Schmidt, O. 2016: Jan z Moravy. Zapomenutý Lucemburk na aquilejském stolci. Velké postavy českých dějin 23. Praha.
- Schultes, L. 1992: *Plastiky v chrámu sv. Štěpána*. Od Rudolfa IV. k Maximilianovi I., in: G. Dürriegl ed., *Videňská gotika*. Sochy sklomalby a architektonická plastika z domu Sv. Štěpána ve Vídni. Vídeň, s. 77–90.
- Sommer, J. G. 1843: *Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt XI*. Časlauer Kreis. Prag.
- Stein-Kecks, H. 2006: *Forchheim im Kontext der spätgotischen Wandmalerei*, in: K. Neubauer ed., *Die Wandmalereien in der Kaiserpfalz Forchheim*. Forchheim, s. 47–67.
- Steinová, I. 1993: *Ikonografie nástěnných maleb v sakristii kostela sv. Vincence v Doudlebech*, *Umění XLI*, s. 199–205.
- Stejskal, K. 1960: *Nástěnné malby v Morašicích a některé otázky českého umění z konce 14. století*, *Umění VIII*, s. 135–160.
- Stiftung Bozner Schlösser 2008: *La cavalleria nel Tirolo*. Studi storico culturali di Castel Roncolo 1. Bolzano.
- Studničková, M. 2006: *Kult sv. Zikmunda v Čechách*, in: P. Kubín ed., *Světcí a jejich kult ve středověku*. Praha, s. 283–323.
- Studničková, M. 2012: *Dvorské řády Lucemburků*, in: F. Šmahel – L. Bobková a kol., *Lucemburkové*. Praha, s. 458–460.
- Studničková, M. 2019: *Devízy a insignie řádu jako imago panovníka*, in: K. Kubínová – K. Benešová edd., *Imago. Imagines: Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století II*. Praha, s. 224–257.
- Studničková, M. 2020: *Stamský rukopis litomyšlského biskupa Jana Železného*, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Uprostřed Koruny české*. Kolektivní monografie NAKI II. Prostějov, s. 53–60.
- Svoboda, L. 1998: *Borovsko*, in: L. Svoboda – J. Úlovec a kol., *Encyklopedie českých tvrzí I*. A–J. Praha, s. 34–35.
- Šimek, T. a kol. 1989: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI. Východní Čechy*. Praha.
- L. Šimo 2014: *Reprezentace pánů z Kunštátu ve Žďárském klášteře*, in: *Západní Morava 18*, 2014, s. 305–311.
- Šmahel, F. 2006: *Cesta Karla IV. do Francie. 1377–1378*. Praha.
- Theissen, M. 2007: *Geschichtsbilder. Wie Geschichten Geschichte machen*, in: K. Horníčková – M. Šroněk edd., *Žena ve čluu*. Sborník Hany J. Hlaváčkové. Praha, s. 15–38.
- Theissen, M. 2010: *History Buech Reimenweisz. Geschichte, Bildprogramm und Illuminatoren des Willehalm-Codex König Wenzels IV. von Böhmen*. Wien (ÖNB, Ser. Nov. 2642, Wien).
- Theissen, M. 2018: *Astronomisch-astrologischer Codex König Wenzel IV. Kunsthist. Kommentar zur Faksim. Edition*, BSB (Cml. 826). Stuttgart.
- Theissen, M. 2018: *The Emblem of Torque and its Use in the Willehalm Manuscript of King Wenceslas IV. of Bohemia*, *Journal of the British Archeological Association 171*, s. 131–153.
- Tobiášová, V. 2011: *Nástěnná malba litomyšlského biskupství 1344–1421*. Magisterská práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, rkp.
- Tobiášová, V. 2014: *Nástěnná malba na území litomyšlského diecéze ve vztahu k tamním biskupům (1344–1421)*, in: I. Hlobil – M. Dospěl edd., *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550*. Hradec Králové, s. 175–184.
- Tomek, W. W. 1866: *Základy starého městopisu Pražského I*. Praha.
- Valchář, J. 1912: *Dolnokralovicko*, in: A. Horáček a kol., *Království české V. Východní Čechy I*. Praha, s. 217–272.
- Vlasák, A. N. 1884: *Okres Dolno-kralovický v Čáslavsku*. Nástin historicko-archaeologický. Bibliotéka místních dějepisců XI. Praha.
- Vnoučková, D. 2015: *Středověké kostely na Benešovsku v sídelních souvislostech*. Bakalářská práce, Ústav pro archeologii Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, rkp.
- Všečeková, Z. 1996: *Stříbro, hřbitovní kostel sv. Petra*, in: J. Fajt ed., *Gotika v západních Čechách (1230–1530) II*. Nástěnná malba, desková malba, knižní malba, umělecké řemeslo, edice barokních inventarů plzeňských kostelů. Praha, s. 432–433.
- Všečeková, Z. 1998: *Gotické nástěnné malby v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci*, in: Z. Dobošová – K. Tomková – M. Vlk – I. Vojtěchovská – Z. Všečeková, *Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci*. Město Roztoky, s. 16–31.
- Všečeková, Z. 1999: *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách*. Průzkumy památek VI, příloha.
- Všečeková, Z. 2007: *Gotické nástěnné malby v klášteře na Slovanech – nová zjištění po roce 1996*, in: K. Benešová – K. Kubínová edd., *Emmauzy*. Benediktinský klášter Na Slovanech v srdci Prahy. Sborník statí věnovaných znovuvytvoření chrámu Panny Marie a sv. Jeronýma benediktinského kláštera Na Slovanech. Praha, s. 267–289.
- Všečeková, Z. 2008: *Gotické nástěnné malby v kryptě sv. Kateřiny v kostele sv. Štěpána v Kouřimi*, *Umění LVI*, s. 483–503.
- Všečeková, Z. 2012: *Nástěnné malby v kostele sv. Jakuba Většího v Žebnici*, in: H. Dáňová – K. Mezihoráková – D. Prix edd., *Artem ad vitam*. Kniha k počtě Ivo Hlobila. Praha, s. 347–362.
- Všečeková, Z. a kol. 2011: *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách*. Nástěnné malby ve středních Čechách v kontextu monumentálního malířství českých zemí. Praha.
- Wirth, Z. a kol. 1957: *Umělecké památky Čech*. Umělecké památky Republiky Československé 1. Praha.
- Záruba-Pfeffermann, J. 2009: *Die Kirche St. Jakobus in Slavětín. Eine Wappengalerie des Römischen Königs Wenzel IV. und das Böhmisches Adels*, in: E. Schlottheuber – H. Seibert edd., *Böhmen und Deutsche Reich*. München, s. 301–320.
- Záruba-Pfeffermann, J. 2011: *Dvorská reprezentace a region – Kostel sv. Jakuba Většího ve Slavětíně*, in: Poohří 1: *Sídla – Správa – Společnost*, Louny, s. 51–65.

DIE RITTER VON VOLFEMBERK ALS DONATOREN EINER WANDMALEREI IN DER KIRCHE ST. PETER UND PAUL IN BOROVSKO

An der Südwand des tonnengewölbten Presbyteriums der ursprünglich frühgotischen Kirche St. Peter und Paul in Borovsko ungefähr vom Ende des 13. Jahrhunderts (heute die Sakristei) befindet sich eine fragmentarisch erhaltene Wandmalerei, die drei kniende Ritter mit beigefügtem Wappen darstellt. Die kräftige, sicher geführte Umrisszeichnung wurde für die Gestalt der Figuren und des Wappens bestimmend und auch der Maßstab der Figuren erreichte Lebensgröße. Das Wappen zeigt senkrecht im weißen Feld einen gelben, aufgerichteten schreitenden Wolf mit offener Schnauze und herausgestreckter Zunge. Die Wandmalerei mit dem Wappen von Proček von Volfemberk konnte anhand des Atlas der Wappen und Siegel von A. Sedláček identifiziert werden, denn das gleiche Siegel befindet sich auf einer Urkunde aus dem Jahr 1378. Den Herren von Volfemberk gehörte die Burg bei dem Marktflecken und sie hatten auch das Patronatsrecht für die Kirche in Borovsko. Vom ersten Ritter ist teilweise die Physiognomie seines Gesichts erhalten, in dem zwei Augen, die Linie der Augenbrauenbögen und ein Rest der Haare, der ursprünglich das Gesicht an der Stirn und den Wangen rahmte, zu erkennen sind. Der Ritter ist in einem enganliegenden Mantel bekleidet, der weit bis unter die Taille fällt und über den er einen Mantel oder Surcot geworfen hatte. Seine Rüstung besteht aus kräftigen Arm- und Kniekacheln, die an den Ellbogen und Knien befestigt sind, die Schienbeine sind durch Metallplatten geschützt. Interessant sind auch die großen Schwerter, die die beiden Ritter an ihren Gürteln an der linken Seite befestigt haben. Von dem zweiten Ritter ist nur der Teil ab der Hüfte abwärts erhalten. Es ist möglich, dass sich auch beim ersten Ritter beim linken Fuß ein Wappen befunden hat, aber es ist nur ein kleiner Abschnitt einer fließenden Linie erkennbar, ähnlich dem Schildrand beim Fuß des zweiten Ritters. Vom zweiten Ritter hat sich nur ein Teil vom Gürtel abwärts erhalten. Proček von Volfemberk trug offenbar auch einen enganliegenden Surcot und Beinlinge. Die ausgeprägt langen, schlanken Beine sind mit kräftigen Kniekacheln und Schienbeinplatten bedeckt, die modischen niedrigen Schuhe haben langgezogene, nach oben gebogene Spitzen. Hinter dem nicht erhaltenen Rücken befindet sich ein großer Helm mit einer Helmdecke in der Form von zwei symmetrisch ausgebreiteten Adlerflügeln. Vom dritten Ritter haben sich nur die Zeichnung des Kopfes, Reste der Physiognomie und kürzeres gewelltes Haar beim Hals erhalten. Wahrscheinlich kniete auch er mit gefalteten Händen. Die Malerei war von relativ hoher Qualität und knüpfte an die Ritterfiguren in zeitgenössischen Handschriften, insbesondere in Chroniken, in Ritterromanen, in mit der höfischen Thematik verbundenen Legenden und auch an Passionsszenen an. Die hochgewachsenen Figuren verglichen wir mit den Legendenfiguren aus dem Leben des heiligen Wenzel und der heiligen Ludmila, die im Treppenhaus des Großen Turms der Burg Karlstein gemalt sind, und mit der Malerei in der Josefs-Kapelle bei der Klosterkirche in Leitomischl/Litomyšl, die höfischen Wandmalereien nahe steht und in diesem Fall mit den mährischen Luxemburgern aus der Zeit nach 1380 verbunden ist. Schlanke und hochgewachsene Figuren erscheinen in den höfischen Manuskripten von König Wenzel IV., von denen die reich illuminierte

Willehalm-Handschrift, ebenfalls aus den 80er Jahren des 14. Jahrhunderts, evident die bedeutendste war, und in Wandmalereien, beispielsweise in den Kirchen von Levý Hradec oder Záblatí. Beliebte Motivbilder aus dieser Zeit sind auch in den Kirchen in Stříbro, Starý Svojanov, Litomyšl, Načeradec und Kostelec bei Heřmanův Městec und Burg Karlštejn erhalten geblieben. Die Malereien lassen sich in die 70er bis 90er Jahren des 14. Jahrhunderts datieren und sind vor allem von historischer Bedeutung, denn Wandmalereien, verbunden mit Stiftern und deren Wappen, sind nicht sehr häufig.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Borovsko (Bezirk Benešov), sog. Kaiser(pflicht)exemplar der *Mappe des Franziszeischen (stabilen) Katasters, 1839* (ÚAZK, [Zentralarchiv für Landvermessung und Kataster] https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cio&iidrastru=B2_a_6C_399-1_1).

Abb. 2: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul mit dem Glockenturm von 1803, umgebaut 1895, im Vordergrund, Gesamtansicht von Südwesten (alle Aufnahmen H. Prixová Dvorská, wenn nicht anders angegeben).

Abb. 3: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Skizze des Grundrisses auf Eingangsniveau. Rot markiert der angenommene Umfang des erhaltenen mittelalterlichen Mauerwerks des ursprünglichen Presbyteriums, heute die Sakristei. Der Pfeil gibt die Lage der gotischen Wandmalerei an, die rote Linie ihren gesicherten Umfang (Aufmaß und Zeichnung D. Prix, 2022).

Abb. 4: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Westwand der heutigen Sakristei mit dem steinernen Spitztonnengewölbe und dem vermauerten gotischem Triumphbogen des ursprünglichen Presbyteriums.

Abb. 5: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Gesamtansicht der fragmentarischen Wandmalerei an der Südwand der Sakristei.

Abb. 6: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Sakristei, Wandmalerei an der Südwand, Detail des Kopfes des ersten Ritters von links.

Abb. 7: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Sakristei, Wandmalerei an der Südwand, Detail der Figur des linken, knienden Ritters.

Abb. 8: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Sakristei, Wandmalerei an der Südwand, Detail des Helms mit Helmzier in der Gestalt ausgebreiteter Adlerflügel, aufgehängt am Rücken des mittleren Ritters.

Abb. 9: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Sakristei, Wandmalerei an der Südwand, Schild mit der Wappenfigur eines Wolfes zu Füßen des mittleren Ritters.

Abb. 10: Borovsko – Kirche St. Peter und Paul, Sakristei, Wandmalerei an der Südwand, Detail des Kopfes des dritten Ritters von links.

Abb. 11: *Weltchronik des Heinrichs von München*, Turnierzweikampf von Peleus mit Hektor, neunziger Jahre des 14. Jahrhunderts, (übernommen aus E. Klemm, o. c. in Anm. 29).

Abb. 12: Runkelstein (Südtirol) – Burg, Westpalas, Turniersaal, Ritterturnier mit Lanzen, Wende vom 14. zum 15. Jahrhundert (übernommen aus N. Rasmo, o. c. in Anm. 55, S. 40a, Abb. IV.).

Abb. 13: Forchheim (Deutschland) – Burg, Wandmalerei des Tritons mit Rebec, nach 1384 (übernommen aus F. Machilek, o. c. in Anm. 69, S. 4).

Abb. 14: Žďár nad Sázavou – Zisterzienserstiftskirche, Presbyterium, Wandmalerei mit Donatoren, vierziger bis fünfziger Jahre des 15. Jahrhunderts (Foto D. Prix, 2016).

(Übersetzung Stefan Bartilla)